

ΣΤΟ κείμενο αυτό παρουσιάζονται μερικά από τα πιο «εξωτερικά», επομένως και πιο «ορατά», σχεδόν διαγυμνού οφθαλμού, στοιχεία ταυτότητας της περιοδικής έκδοσης ιστορικών σπουδών, *Τα Ιστορικά*. Η σκιαγράφηση αυτή περιορίζεται σε μια σχηματική παρουσίαση της

«Τα Ιστορικά»

δομής, της θεματικής και κάποιων πρόσθετων χαρακτηριστικών.

Τα Ιστορικά έχουν διανύσει μια πενταετή περίοδο από τότε που πρωτοεκδόθηκαν, τον Σεπτέμβριο του 1983.¹ Μέχρι το φθινόπωρο του 1988 είχαν κυκλοφορήσει επτά τεύχη (τα μισά σε σχέση με την προβλεπόμενη στον υπότιτλο συχνότητα των τριών τευχών ετησίως) σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα.

Διευθύνεται από τριμελή επιτροπή συνολικών ιστορικών,² οι οποίοι, ενώ ήταν εκτός ελληνικών πανεπιστημιακών θεσμών, πρωτοστάτησαν, σε όλη τη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου, στη συγκρότηση της ιστορικής έρευνας: Παρακολουθούν πληθώρα διδακτορικών διατριβών που εκπονούνται σε ελληνικά και ξένα (σχεδόν αποκλειστικά, γαλλικά) πανεπιστήμια: συμμετέχουν στην ίδρυση ή και διευθύνουν ερευνητικά προγράμματα (επιτροπές ιστορίας τραπεζών – Εθνικής, Εμπορικής, ΑΤΕ–, υφυπουργείο Νέας Γενιάς και εν μέρει στο Κέντρο Νέου Ελληνισμού του ΕΙΕ): οργανώνουν συνέδρια, συμπόσια, ημερίδες, ορισμένα εξ αυτών με διεθνή χαρακτήρα. Ακόμη ενεργά επηρεάζουν, όταν δεν διευθύνουν, εκδοτικές προσπάθειες με ιστορικές σειρές (εκδόσεις Ερμής, Μέλισσα, Θεμέλιο, Εταιρεία Σπουδών, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, εκδόσεις Εμπορικής Τράπεζας και Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς) και περιοδικά όπως ο *Ερανιστής*.

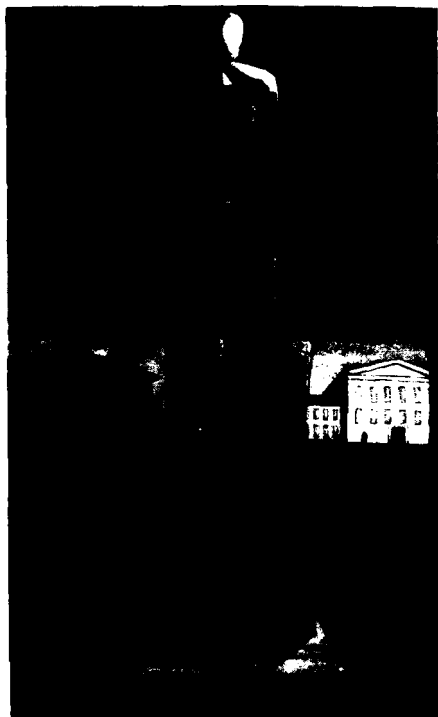
Ερευνητικά προγράμματα, διατριβές, εκδοτικές σειρές, οργάνωση συνεδρίων, έκδοση περιοδικού: τα στοιχεία μιας επιστημονικής δραστηριότητας με δυναμισμό, θα έλεγε κανείς, πρωτοφανή για μια έρημη και άνυδρη χώρα όπως η Ελλάδα, στον τομέα των κοινωνικών επιστημών. Η νέα κατάσταση, που έχει διαμορφωθεί και –ως ένα βαθμό– κατοχυρωθεί θεσμικά, διοικητικά και χρηματοδοτικά, ορίζει και κάποια πλαίσια για το εύρος και τους προσανατολισμούς των ερευνητικών προγραμμάτων. Άλλωστε η δραστηριότητα αυτή αναγνωρίζεται ήδη πολλαπλά: Τα

ονόματα της διευθυντικής επιτροπής αναφέρονται στους προλόγους του συνόλου σχεδόν της πρόσφατης εκδοτικής ιστοριογραφικής παραγωγής: βιβλία αφιερώνονται – εκτός φυσικά από τη συχνή-πυκνή εμφάνισή τους σε παραπομπές και υποσημειώσεις. Συσχετισμοί δύναμης με την κυβερνητική εξουσία και τις τράπεζες (διευρυμένος κρατικός τομέας) προσδιορίζουν τις δυνατότητες της όποιας ιστορικής έρευνας, και ενδοεπιστημονικές σχέσεις εξουσίας ορίζουν τον καταμερισμό των ερευνητικών πεδίων, το πλαίσιο και τη μεθοδολογία.

Στόχος μας δεν είναι η ανάλυση των συνθηκών ανανέωσης της ιστορικής έρευνας στην Ελλάδα, της υποδοχής της και των μορφών αναπαραγωγής της (κριτήρια επιλογής προσώπων και θεμάτων, διαδικασίες ανάδειξης, δημοσίευσης, έκδοσης). Αυτό που ενδιαφέρει είναι ότι η περιοδική έκδοση, *Τα Ιστορικά*, όχι μόνο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια απομονωμένη και αποκομμένη δραστηριότητα, αλλά συνδέεται οργανικά, από την αρχή, μέσω της διεύθυνσής της, με τα ερευνητικά προγράμματα και τις διατριβές. Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως έχουμε μια στατική μεν, ακριβή δε, απεικόνιση των σημερινών ρευμάτων στην ιστοριογραφία του νέου ελληνισμού. Από τη μια, οι μελέτες, οι πιο συνθετικές, ορισμένων ιστορικών, από την άλλη, οι πρώτες δημοσιεύσεις νεότερων –μαθητευόμενων– ιστορικών: μονογραφίες που απορρέουν από τα ερευνητικά προγράμματα, προδημοσιεύσεις κεφαλαίων διατριβών, ανακοινώσεις σε συνέδρια, σεμινάρια κ.λπ., που οργανώνονται συνήθως από τους ίδιους ανθρώπους και φορείς. Έχοντας συγκροτηθεί οι ιστορικοί, επαγγελματικά και επιστημονικά, σε σώμα, που τείνει να λειτουργήσει συσπειρωτικά, αν όχι και αφομοιωτικά, και για άλλους μεμονωμένους κοινωνικούς επιστήμονες (οικονομολόγους, πολιτικούς επιστήμονες, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους, ιατρούς και ψυχιάτρους), κρίναμε πως η παρουσίαση της επιθεώρησης *Τα Ιστορικά*, παρά το σύντομο διάστημα αφότου πρωτοεκδόθηκε, θα μπορούσε ενδεχομένως να αναδείξει τους βασικούς άξονες ιστορικής έρευνας και ιστορικής παραγωγής σήμερα στην Ελλάδα και τις μεσοπρόθεσμες προοπτικές της (μια που η κοίτη προδιαγράφεται).

Το αγγελτήριο

Οι προθέσεις, οι στόχοι του περιοδικού, έστω και έμμεσα ή και αρνητικά, καταγράφονται στο αγγελτήριο σημείωμα του πρώτου τεύχους (το μοναδικό άλλωστε, μια που δεν ακολούθησε άλλη αναγραφή): «Να ανταποκριθούν, λοιπόν, σε κάποιες πάγιες ανάγκες των ιστορικών

σπουδών, όπως θεματολογική και μεθοδολογική ανανέωση, διεπιστημονική αναζωογόνηση, "επικαιροποίηση" της ιστοριογραφίας και αναγωγή της σε "πολιτισμικό αίτημα". Αυτή είναι η δέσμη των αναγκών όπως ορίζονται στην αρχική «αγγελία». Ακόμη αναφέρεται πως *Τα Ιστορικά* «δεν έχουν να εξαγγείλουν μια φιλοσοφία, παρά μόνο μια πνευματική στάση που δέχεται ότι μέσα από την πολυπλοκότητα, τις συγκλίσεις και τις συγκρούσεις που αυτή συνέλκει, μπορεί να ανακύψει μια διαδικασία γνωστικών αναζητήσεων ικανή να ανταποκριθεί στις ανάγκες στις οποίες υπαινικτικά αναφερθήκαμε». Το αγγελτήριο καταλήγει με μια διακήρυξη προθέσεων: «*Τα Ιστορικά, χωρίς αποκλειστικότητες, θεματολογικές, χρονολογικές και γεωγραφικές, θέλουν να συστεγάζουν ποικίλες γραφές, που παίρνουν την αφορμή τους από τη λογική και τα αντικείμενα όλων των επιστημών και όπου η ίδια λογική και τα ίδια τα αντικείμενα ζητούν να μεταγραφούν σε ιστορικό λόγο, όπως και ο τελευταίος ζητά να αναζωογονηθεί από αυτά και από εκείνη*». Δεν ομνύουν σε καμιά ιδεολογία ή κοσμοθεωρία, ενόσω αφήνεται να νοηθεί πως υπάρχει κάποια γενικότερη σύλληψη-πλαίσιο στη γραφή της ιστορίας.

Στη σχηματική αυτή επισκόπηση δεν κρίνεται σε τι βαθμό τα τεύχη που κυκλοφόρησαν ανταποκρίθηκαν πράγματι σε όσα αναγγέλθηκαν. Άλλωστε μόνο ενδείξεις θα μπορούσαν να προκύψουν, μια που ο αριθμός των επτά τευχών δεν αρκεί για να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα.

Οι τάσεις που αναδεικνύονται είναι ακριβώς γύρω από τους θεματικούς άξονες, τις χρονικές περιόδους που καλύπτουν, τις γεωγραφικές ενότητες, τις τεχνικές και τις μεθόδους, τη συνεπικουρία άλλων επιστημών.

Δομή της επιθεώρησης

Οι κατηγορίες (ή ρουμπρίκες), στο πλαίσιο των οποίων εντάσσεται το σύνολο των περιεχομένων στις 1681 σελίδες των πρώτων επτά τευχών (εκτός από όσα ομαδοποιούμε στα «διάφορα», δηλαδή: την καταγραφή των βιβλίων που στέλνονται και των σημειωμάτων που καλύπτουν επανορθώσεις, διευκρινίσεις, σχολιασμό δι' αλληλογραφίας σε κείμενα πρότερων τευχών), είναι:

ΟΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

Οι μελέτες κατέχουν τα 3/4 της συνολικής έκτασης του περιοδικού. Η εξέτασή τους με κριτήριο τον τίτλο τους (και με κάποιο κίνδυνο να δεχτούμε κάποιες αλλοιώσεις αποτελεσμάτων απο εξαιρετικά φιλόδοξους, ή και αντίστροφα πιο «σεμνούς», άρα περιοριστικούς τίτλους, σχε-

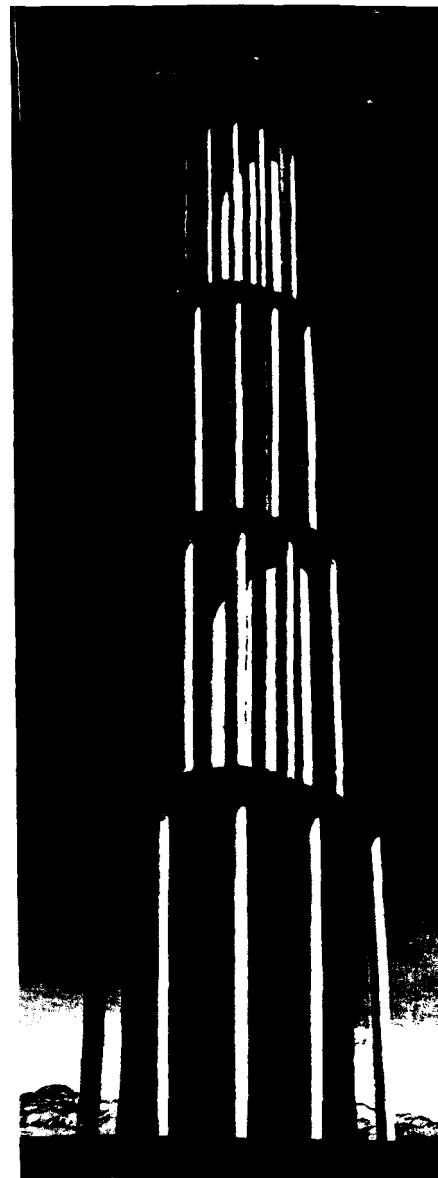
τικά με τη χρονική περίοδο που πραγματικά καλύπτουν, τη γεωγραφική έκταση, το ακριβές θέμα που πραγματεύονται, μια που ο συντάκτης, όταν δεν τροποποιεί συνειδητά τον τίτλο, ορισμένες φορές δεν έχει και πλήρη συνείδηση όλων των πραγματικών διαστάσεων της ερευνητικής του δραστηριότητας) και η αναδρομή στα ίδια τα κείμενα, μόνο για να ελεγχθούν ή να συμπληρωθούν κάποια στοιχεία που δεν προκύπτουν εκ πρώτης όψεως, οδηγούν στις εξής παρατηρήσεις ως προς τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά:³

Α. Θεματική

Σε αριθμό μελετών και σε έκταση σελίδων, κυρίαρχος άξονας του περιοδικού είναι η οικονομική ιστορία με τα παρακλάδια της, ιδιαίτερα αγροτική και τραπεζική ιστορία αλλά και εμπορικές σχέσεις. Τα 2/5 περίπου των άρθρων και των σελίδων ασχολούνται με την οικονομική ιστορία, ισοκατανεμημένα σε όλα τα τεύχη. Εάν συνοψολογήσει κανείς τις μελέτες με εκτεταμένη χρήση ποσοτικών μεθόδων όπως ιστορικής δημογραφίας (με μια μελέτη από τον συγγενικό κλάδο της ιστορικής νοσολογίας) και μία ιστορικής γεωγραφίας, τότε έχουμε το κυρίαρχο θεματικό μπλοκ του περιοδικού: φθάνει στο 50%.

Έπονται, σε αριθμό σελίδων και άρθρων, όσα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ιστορία των συλλογικών συνειδήσεων ή νοοτροπιών, και καλύπτουν το 13% περίπου της έκτασης των μελετών. Τα τρία από τα πέντε άρθρα είναι γραμμένα από το ίδιο πρόσωπο. Τα δύο αποτελούν μια ενιαία συνέχεια 100 σελίδων (δηλαδή από μόνο του καλύπτει το 8% της έκτασης των μελετών).⁴

Στους τομείς της ιστορίας των ιδεών και των ιδεολογιών θα μπορούσαν να καταχωριστούν οκτώ άρθρα, που καλύπτουν σχεδόν το 10% της έκτασης των μελετών: τρία για την ιστορία των φιλοσοφικών ιδεών στον νέο ελληνικό Διαφωτισμό (του Π. Κονδύλη), δύο για την υποδοχή

ΠΙΝΑΚΑΣ I

	αριθμός τευχών	αριθμός σελίδων	ποσοστό σελίδων	
I Μελέτες	σε όλα	60 (+1)	1238	74%
II Προσεγγίσεις	στα περισσότερα	14	94	5,6%
III Το Χρονικό	σε όλα	18	56	3,3%
IV Τεκμηρίωση	τχ. 2, 5, 6	4	39	2,3%
V Ερευνητικά προγράμματα	τχ. 3, 4	2	15	0,9%
VI Βιβλιοκρισίες	σε όλα	27	140	8,3%
«Διάφορα»			99	5,6%
Σύνολο σελίδων:			1.681	100%

ναφοράς τον 19ο αιώνα. Δεκατρείς μελέτες παραπέμπουν αποκλειστικά στην περίοδο πριν από τον 19ο, εξών πέντε στον 18ο, και τέσσερις καθαρά στον 20ό.

Ως προς τις διάρκειες τις χρονικές που καλύπτουν, 60% περίπου των μελετών έχουν χρονικά όρια 10, 20 ή και 50 χρόνων. Στη συγκυρία μερικών δεκαετιών κινούνται τα 2/3 των οικονομικών μελετών. Επομένως, η μέση διάρκεια κυριαρχεί. Στη μεγάλη ή και την πολύ μεγάλη διάρκεια, του ενός, των δύο ή και των τριών αιώνων, κινούνται επτά μελέτες, που καλύπτουν γύρω στο 20% της έκτασης των μελετών: πέντε οικονομικής ιστορίας (Ασδραχάς, Ασδραχά, Καλαφάτης), μία ιστορίας νοοτροπιών (Ηλιού) και μία θεσμικής ιστορίας (Τρωιανός).

Η χρήση κάποιων στατιστικών ή απογραφών σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν σημαίνει πως μπορούμε να μιλήσουμε για βραχεία χρονική διάρκεια, μια που από τις απεικονίσεις αυτές η προσπάθεια, ανεξάρτητα του βαθμού επιτυχίας, είναι να εντοπιστούν βαθύτερες και διαρκέστερες δομές. Οι δυο τρεις μελέτες που έχουν σχέση με μια ορισμένη χρονική στιγμή αναφέρονται σε κάποια πολιτικά ή πολιτισμικά γεγονότα, ή στην απαρχή-γένεση κάποιων φαινομένων (προσπάθειες ίδρυσης τυπογραφείων, πολεοδομία της επανάστασης).

Επομένως, χρονικές συντεταγμένες: ο 19ος αιώνας και οι συγκυρίες του στη μέση διάρκεια, και για κάποιους λίγους, που αντέχουν, η αιωνιότητα της πολύ μεγάλης διάρκειας.

Γ. Τοπογραφικοί-γεωγραφικοί προσδιορισμοί

Όλες οι μελέτες έχουν ως γεωγραφικό σημείο αναφοράς περιοχές, μικρότερες ή μεγαλύτερες, που βρίσκονται σήμερα μέσα στα ελληνικά σύνορα ή πόλεις-περιοχές του εξωτερικού με ελληνικές παροικίες (Τεργέστη, Λονδίνο) ή, τέλος, κάποιες ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (Ανατολική Μεσόγειο, Βαλκάνια, όρια Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) που εμπεριέχουν και τμήματα της σημερινής Ελλάδας (εξαιρέση αποτελεί μεταφρασμένη μελέτη του Βερον για την αγροτική παραγωγή στη Βουλγαρία). Γύρω στα 2/5 των μελετών έχουν σχέση με τα γεωγραφικά όρια του ελληνικού κράτους, ενώ οκτώ μελέτες έχουν επίκεντρο τα Επτάνησα (κυρίως Κέρκυρα και Λευκάδα). Σε νησί ή χωριό παραπέμπουν δύο μελέτες οικονομικής-αγροτικής ιστορίας: Σαντορίνη (καλλιέργειες – 18ος αιώνας), και Κερασιές Δωριίδας. Μία για τη Σύρο (εμπόριο – 18ος αιώνας). Ακόμη, πέρα από τις πόλεις-έδρες παροικιών, τέσσερις μελέτες παραπέμπουν σε ελλαδικές πόλεις: Ερμούπολη, Ναύπλιο, Αθήνα (οι δύο τελευ-

ταίες στην ιστορία των πολεοδομικών αντιλήψεων) και Πειραιά (εκπαίδευση της εργατικής τάξης).⁵

Δ. Το υλικό που πραγματεύονται

Πλην εξαιρέσεων, όλες οι μελέτες, σε συνάρτηση και με την επιστημονική περιοχή, πραγματεύονται σύνολα: Πρωταρχικά, οικονομικά μεγέθη: σειρές τιμών, μισθών, εμπορευμάτων (κυρίως αγροτικών – σταφίδα, βαμβάκι), συγκοινωνίες, νομισματικά σύνολα. Κατόπιν, δημογραφικά και κοινωνικά σύνολα: πληθυσμοί, κοινότητες, τάξεις, κοινωνικές ομάδες (π.χ. δείγμα 150 ευεργετών), εκπαιδευτικές δομές, σπουδαστές, φοιτητές: συλλογικές συνειδήσεις, νοοτροπίες, ιδεολογίες. Και όταν ακόμη εμφανίζεται το όνομα ενός ατόμου σε τίτλους είναι είτε για να αναδειχθούν κάποιες συλλογικές νοοτροπίες (ασθένεια Υψηλάντη, τα όνειρα του Μακρυγιάννη) ή γλωσσικές αντιλήψεις (ο μητροπολίτης Παΐσιος).

Ε. Πηγές και τεκμήρια

Σε συνάρτηση με τη θεματική, παρατηρούμε – μετά από μια περαιτέρω ανίχνευση που ξεφεύγει αναγκαστικά από τους τίτλους –, ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα ποικίλων μορφών πηγών, μαρτυριών, τεκμηρίων: κρατικά αρχεία (ελληνικού κράτους, ενετικού κράτους), αρχεία υπουργείων (Εξωτερικών, Οικονομικών, Εσωτερικών, εγκύκλιοι, Foreign Office, Ministère des Affaires Etrangères), δημοτικά αρχεία (Κέρκυρας, Λευκάδας, Ερμούπολης, Ναυπλίου, Πειραιά), νοταριακά αρχεία, τραπεζικά αρχεία (κυρίως Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος), προσωπικά και οικογενειακά αρχεία (Grimani, Ιερώνυμου Τυπάλδου, Πρετεντέρη), απομνημονεύματα (Ραγκαβή), διαθήκες ή δωρητήριες πράξεις (ευεργετών), αλληλογραφία (Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Καποδίστρια, Χελδράιχ-Δαρβίνου) αλλά και προξενικά αρχεία.

Άμεσες ή και έμμεσες μαρτυρίες αναζητούνται σε κείμενα όπως ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, γέννησης, γάμων (Λευκάδα και Λονδίνο), μητρώα εγγραφών (σε παροικίες), στα συγχωροχάρτια που εξέδιδαν τα ανατολικά πατριαρχεία, στα φορολογικά κατάστιχα και σ' εκείνα των μονών, στις χρεωστικές διώξεις, στις επιγραφές και τα χειρόγραφα (βλάχικη επιγραφή Κλεινοβού, βυζαντινή σημείωση για τη χαρακτηρισμό των Κυπρίων) και φυσικά στην ανάλυση κειμένων (Μακρυγιάννης, Θεοτόκης, υπόμνημα Αλ. Πασπάτη, πραγματείες διαφωτιστών, μεταξικοί λόγοι).

Ακόμη, σημαντική θέση στις παραπεμπτικές αναφορές σαν πηγή άμεσων πληροφοριών κατέχουν οι αφηγήσεις περιηγητών (κυρίως των Leake, Rouqueville,

των εξελικτικών ιδεών (του Κ. Κριμπά) και από μία για τις επαναστατικές ιδεολογίες στα μέσα του 19ου αιώνα (Α. Λιάκος), για τα ιδεολογήματα στην αφετηρία του πανεπιστημίου (Κ. Θ. Δημαράς), για την ιδεολογία του Μεταξά (Π. Νούτσος).

Εκτός από δύο άρθρα που εντάσσονται κυρίως στην κοινωνική ιστορία (της αριστοκρατίας και του ευεργετισμού) και τρία στην εκπαιδευτική ιστορία (τα τελευταία λόγω συνεδριακής συγκυρίας), που καλύπτουν από 5-6% της έκτασης, όλοι οι άλλοι θεματικοί τομείς, που αντιπροσωπεύονται με ένα άρθρο, καλύπτουν γύρω στο 1-2% των σελίδων: ιστορία του βιβλίου, ιστορία του θεάτρου, πολεοδομική ιστορία, ιστορία της τέχνης, της λογοτεχνίας, ιστορία των θεσμών, στρατιωτική ιστορία: εννέα μελέτες που καλύπτουν συνολικά γύρω στο 13% της έκτασης.

Β. Χρονική περίοδος

Πάνω από τα μισά άρθρα έχουν ως επίμερους ή αποκλειστικό χρονικό σημείο α-

αλλά και Waddington, Emerson, Thiersh, Urghart). Υπομνήματα, εισηγήσεις, πρακτικά συνεδρίων συμπληρώνουν την εικόνα.

Οι συνήθειες για την οικονομική και δημογραφική ιστορία αριθμητικές πηγές, όπως είναι οι απογραφές πληθυσμού και οι στατιστικές σειρές (μισθών, τιμών, παραγωγής, εμπορίου), δεν μπορούσαν φυσικά να λείπουν, ιδιαίτερα όσο προχωράμε στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα και στον 20ό (Μεσοπόλεμος): αντίστροφα, όσο απομακρυνόμαστε χρονικά, η φύση των μαρτυριών τείνει να είναι έμμεση: Ιουστινιάνειος Θεσμικός Κώδιξ (4ος-6ος μ.χ. αιώνας), κάποια χειρόγραφα (Βυζαντινός 11ος-12ος αιώνας), κατάστιχα, χρονικά και άλλα κείμενα (15ος μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα).

Εκθέσαμε το φάσμα και τη φύση των πηγών. Το κρίσιμο πρόβλημα είναι η αξιολόγηση, το ζύγισμα της καταλληλότητας, της φερεγγυότητάς τους, οι τρόποι χειρισμού τους και οι επεξεργασίες στις οποίες υπόκεινται, και φυσικά η επάρκεια στην κατανόησή τους: διαδικασίες που είναι ελέγξιμες από τους ελάχιστους που ειδικεύονται στις επιμέρους περιόδους και θεματικές.

ΣΤ. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις και χρήση τεχνικών

Με δεδομένα τα νέα προβλήματα, τις νέες θεματικές ενότητες και τη χρήση στατιστικών τεχνικών, θα μπορούσε να διαπιστωθεί, τουλάχιστον εκ πρώτης όψης, πως η γονιμοποίηση μέσω της διασταύρωσης άλλων επιστημονικών εργαλείων και μεθοδολογιών φαίνεται να είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Η συντριπτική πλειοψηφία των άρθρων οικονομικής ιστορίας άντλησε από την *οικονομολογική* ανάλυση, της ιστορικής δημογραφίας από τη *δημογραφία* και ενίοτε από την *εθνολογία*: και οι δύο εφόρμωσαν μαζί και τις *στατιστικές* τεχνικές, τις γραφικές παραστάσεις, τους πίνακες, τους χάρτες, τα διαγράμματα: τα 3/5 των μελετών χρησιμοποιούν τέτοιες τεχνικές.

Οι κατ' εξαίρεση διασταυρώσεις με άλλες επιστημονικές κατευθύνσεις, όπως η σημειολογία και η θεωρία της λογοτεχνίας, φαίνεται να συγκεντρώνονται σε τρεις τέσσερις μελέτες, στο χώρο της ιστορίας των αντιλήψεων, των νοοτροπιών και των ιδεολογιών (άρθρα για τον Μακρυγιάννη, τον Θεοτόκη, την επιγραφή του Κλεινοβού), ενώ παρουσιάζεται μια κάποια επαφή της ιατρικής και της εθνολογίας με τις μελέτες ιστορικής δημογραφίας (ασθένειες στην Λευκάδα, η οικογένεια στην Πελοπόννησο, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά όρια). Μια μελέτη που συγκεντρώνει χαρακτηριστικά με προεκτάσεις για αρκετούς επιστη-

μονικούς τομείς, είναι αυτή για το φαινόμενο του ευεργετισμού (Β. Θεοδώρου): κοινωνική ιστορία κυρίαρχα, αλλά ταυτόχρονα και ιστορία των συμπεριφορών, των νοοτροπιών, με χρήση στατιστικών μεθόδων και κοινωνιολογικών εργαλείων, με προεκτάσεις για την οικονομική ιστορία του παροικιακού κεφαλαίου και, κυρίως, για την εκπαιδευτική ιστορία (σχολική, πανεπιστημιακή, πολυτεχνική, τεχνική, επαγγελματική και αγροτική).

Υπάρχει φυσικά ο κίνδυνος να διαφεύγουν από την ανάλυση κάποιες επιδράσεις που θα εντοπιζόνταν μέσα από μια πιο προσεκτική μελέτη του συνόλου των κειμένων.

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Οι βιβλιοκριτικές, όπως προκύπτει από τον πίνακα 1, καταλαμβάνουν το 8,3% της συνολικής έκτασης του περιοδικού, με μια αυξητική τάση από το πρώτο μέχρι τα τελευταία τεύχη. Από τα 27 βιβλία που παρουσιάζονται, τα 23 έχουν σχέση με την Ελλάδα, τον ελληνόφωνο χώρο και κάποιες ευρύτερες ενότητες, με καθοριστική τη θέση της Ελλάδας ως εξεταζόμενου αντικειμένου. Από τα επτά ξενόγλωσσα, τα τρία έχουν οργανική σχέση με την ελληνική ιστορία,⁶ ενώ τα άλλα τέσσερα σχετίζονται είτε με τη βαλκανική οικονομική ιστορία και πτυχές των διεθνών σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είτε με κάπως πιο διεπιστημονικές προσεγγίσεις (ιστορική ανθρωπολογία και οικογενειακή ιστορία, ιστορία και κοινωνιολογία της μετάβασης και του βιβλίου, μεσαιωνική πολιτισμική ιστορία).

Πάνω από τα μισά των παρουσιαζόμενων βιβλίων και τα 4/5 των ελληνικών εκδόσεων προέρχονται από το γνωστό δίκτυο των εκδοτικών οργανισμών και των ερευνητικών ιδρυμάτων, που πρωτοστάτησαν στην όλη σχετική βιβλιοπαραγωγή τις τελευταίες δεκαετίες: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), Όμιλος Μελέτης Ελληνικού Διαφωτισμού (ΟΜΕΔ), Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (ΚΝΕ/ΕΙΕ), Ιστορικό Αρχείο Νέας Γενιάς, Επιτροπή Ιστορίας της Εμπορικής Τράπεζας, και από δύο ιδιωτικούς εκδοτικούς οργανισμούς: τη σειρά «Ιστορική Βιβλιοθήκη» του Θεμέλιου, και τις σειρές «Νεοελληνικά Μελετήματα» και «Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη» του Ερμή. Προνομακώς θέση κατέχουν στις παρουσιάσεις οι βιβλιογραφίες εντύπων, τα τετράδια εργασίας με καταλογογραφήσεις γραμμάτων και αλληλογραφιών, ευρετήρια, συλλογές χειρογράφων μονών, κατάλογοι χαρακτηριστικών (σχεδόν το 1/3 των βιβλιοκριτικών) επίσης, δημοσιευμένα πρακτικά τεσσάρων συνεδρίων (για τη δεκαετία 1940-50, τις μεσογειακές οικονομίες, την ιστορι-

κότητα της παιδικής ηλικίας και το Βυζάντιο). Ακόμη παρουσιάζονται δύο μελέτες τοπωνυμιακές-ονοματολογικές και μία συλλογή φεμινιστικών κειμένων. Από τις ελληνόγλωσσες εκδόσεις, εκείνες που είναι αυτοτελείς μελέτες ενός συγγραφέα είναι πέντε, εξ' όν οι δύο οικονομικής ιστορίας, μία προσωπογραφία και δύο στο χώρο της ιστορίας των ιδεών και των ιδεολογιών.

Πλην εξαιρέσεων,⁷ το σύνολο των κρινόμενων βιβλίων τείνουν να έχουν ως κύριο (αν όχι αποκλειστικό) χρονικό άξονα τον 19ο αιώνα, με την ευρύτερη έννοια του: από τα τέλη του 18ου (νεοελληνικός Διαφωτισμός) μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Όλα τα κρινόμενα βιβλία εκδόθηκαν το πολύ μια διετία πριν από την κυκλοφορία του κάθε τεύχους, δηλαδή στην περίοδο 1981-86. (Θα είχε, από τη σκοπιά αυτή, ενδιαφέρον να εξεταστεί ποια είναι τα βιβλία που τελικά κρίθηκαν, στο σύνολο της σχετικής ιστοριογραφικής βιβλιοπαραγωγής, όχι μόνο από *Τα Ιστορι-*

κά αλλά και από τις άλλες επιθεωρήσεις ιστορικών και κοινωνικών επιστημών.)

Ξεφεύγοντας, στο σημείο αυτό, από ενδείξεις που προκύπτουν από τους τίτλους των κρινόμενων βιβλίων, από μια πρώτη ανάγνωση των βιβλιοκριτικών προκύπτει πως το πνεύμα που διατρέχει το σύνολο σχεδόν των βιβλιοκρισιών είναι βασικά θετικό, «συμπαθητικό». Ορισμένες φορές είναι υπερθετικό, μέχρι και εγκωμιαστικό, ανεξάρτητα από το εάν ανταποκρίνονται τα όποια επίθετα στην πραγματικότητα — που άλλωστε, ως ένα βαθμό, είναι και ζήτημα υποκειμενικό. Ορισμένες εκδόσεις ανάγονται σε πρότυπα. Αντίθετα, λίβελοι και πολεμικές μάλλον εξοστρακίζονται και βρίσκουν το δρόμο τους σε άλλα περιοδικά.

Έχουμε να κάνουμε, επομένως, με «θετικές» παρουσιάσεις βιβλίων, όπου αναδεικνύονται τα στοιχεία που, κατά τον κριτή, συμβάλλουν στους επιμέρους τομείς, διατυπώνονται γενικότερες σκέψεις με αφορμή κάποια έκδοση, για πολλά γίνονται και κάποιες νύξεις διαφωνιών, διαφορετικών ερμηνειών, επισημαίνονται τεχνικές ή μεθοδολογικές αδυναμίες.

Φυσικά, όπως υπάρχουν ποιοτικά σημαντικά και ασήματα βιβλία, υπάρχουν φτωχές και υποδειγματικές βιβλιοκριτικές. Ως υποδειγματικές θα ήθελα να ορίσω εκείνες που, ανεξάρτητα από το εάν αντιμετωπίζουν βασικά θετικά (ή και εγκωμιαστικά ακόμη) ή βασικά αρνητικά (ακόμη και πολεμικά) τις κρινόμενες μελέτες, τείνουν να αναδείξουν την όποια προσφορά τους στο επιστημονικό πεδίο τους, ή και γενικότερα, χωρίς όμως να αποσιωπούν ή να υποβαθμίζουν κρίσιμες αδυναμίες, σοβαρά λάθη. Ισχύει και το αντίστροφο: μια καταλυτική κριτική — «χωρίς σκόντο» — δεν μπορεί να είναι μηδενιστική, να οδηγεί στην ανυπαρξία τον όποιο συγγραφέα (γιατί τότε δεν θα άξιζε και η αναλωθείσα φαιά ουσία για την εξόντωση-εκτέλεση, μια που μάλλον θα τείνει να αναδείξει σοβαρά, άλλου επιπέδου προβλήματα — προσωπικά, ιδεολογικά — του γράφοντος). Δηλαδή, μια ουσιαστική κριτική παρέμβαση δεν μπορεί παρά να λειτουργεί παιδευτικά: Πρώτα για τον ίδιο τον κρινόμενο: ώθησή του σε κάποιες ερευνητικές κατευθύνσεις και αποθάρρυνσή του προς κάποιες άλλες, ή ακόμη και «διάσωσή» του από περαιτέρω ολισθήματα. Άλλωστε, για να λειτουργήσει μια κριτική, πρέπει και ο κρινόμενος, ο δέκτης, να έχει τις αναγκαίες εσωτερικές ψυχικές-νοητικές προϋποθέσεις (απάμβλυνσης της όποιας αμυντικής περιχαράκωσης). Μια τέτοια υποδειγματική κριτική θα λειτουργεί παιδευτικά και για το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, κυρίως δε για όσους έχουν ανάλογες ή παρεμφερείς ερευνητικές ενασχολήσεις.

Με τις προδιαγραφές αυτές θεωρώ πως λειτουργούν οι εξής βιβλιοκρισίες: του Δημήτρη Σπάθη για το βιβλίο *Αρχές του νεοελληνικού θεάτρου*, που είναι βασικά αρνητική με θετικές επισημάνσεις και αναγνώριση του έργου που έχει συντελεστεί, διατυπωμένη με όρους που βοηθούν στην κατανόηση και το ξεπέραςμα προβλημάτων του Φίλιππου Ηλιού για την *Αλληλογραφία του Κοραή*, σε επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά κ.ά., που είναι *βασικά θετική αξιολόγηση*, με επισημάνσεις για τις γενικότερες προεκτάσεις, αλλά με εμφανείς τις αρνητικές νύξεις ως προς τον τρόπο συγκρότησης του τόμου και της Όλγας Γκράτζιου για τις *Χάρτινες εικόνες*, της Ντόρης Παπαστράτου, που είναι σαφέστατα θετική αλλά με λεπτομερειακές επισημάνσεις αδυναμιών και παραλείψεων. Και οι τρεις κρίνοντας έχουν βαθιά σχέση με το επιμέρους γνωστικό πεδίο (θεατρολογική ιστορία, Διαφωτισμός και κοραϊκές σπουδές, ιστορία της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης) και ασκούν την κριτική τους γόνιμα. Ακόμη, ισόρροπη και ουσιαστική είναι η κριτική του Κ. Κωστή για τις μεσογειακές οικονομίες.⁸

Η παρέκκλιση σ' αυτό το σημείο κρίθηκε αναγκαία ακριβώς γιατί θεωρώ πως υπάρχουν οι δυνάμεις για μια διεύρυνση της κριτικής παρέμβασης στο χώρο του βιβλίου, εφόσον συνεχίζεται το φαινόμενο γενικότερα της παρουσίας — κατά κανόνα μη διαβασμένων — βιβλίων στον μη επιστημονικό περιοδικό τύπο, και της απλής παρουσίας, συνήθως θετικής, στις επιθεωρήσεις κοινωνικών επιστημών — με εξαιρέσεις κάποιων μετώπων: συνήθως για προσωπικούς λόγους, ενίοτε για ιδεολογικούς, σπάνια για επιστημονικούς. Μέτωπα μεθοδολογικά, ιδεολογικά, θεωρητικά (με εξαίρεση το σημείωμα που, με αφορμή βιβλίο του Godelier, αποπειράται να θέσει κάποια ζητήματα), δεν φαίνεται να επέλεξε προς το παρόν — ρητά — η διεύθυνση του περιοδικού. Εάν πρόκειτο να ανιχνευθούν, θα ήταν έμμεσα — πλην σαφώς — στην όλη δομή, τους θεματικούς και μεθοδολογικούς προσανατολισμούς του περιοδικού και, βασικά, στις μελέτες.

ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ αναλυτικότερα οι Μελέτες (I) και οι Βιβλιοκριτικές (VI), που καταλαμβάνουν άλλωστε πάνω από το 80% της επιθεωρήσης *Τα Ιστορικά*. Συνοπτικά θα αναφερθούμε στις τέσσερις άλλες ρουμπρίκες: Προσεγγίσεις, Το Χρονικό, Τεκμηρίωση και Ερευνητικά Προγράμματα.

ΟΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Οι Προσεγγίσεις, κατά μέσο όρο έξι επτά σελίδες, εμπεριέχουν δοκιμαϊκού χαρακτήρα κείμενα, υποθέσεις εργασίας, «ση-

μειώματα», προεξαγγελτήρια μελετών, ενδεικτική-υπαινικτική παρουσίαση προβλημάτων.⁹ Εκτός από δύο κείμενα –εξ των το ένα αναλύει την πολιτική ιδεολογία του περιοδικού LEF τα πρώτα χρόνια της Μπολσεβίκικης Επανάστασης, και το άλλο τις ιδεολογικές διαμάχες, σήμα, στη Γερμανία, για τη φύση του ναζιστικού καθεστώτος και του εθνικοσοσιαλισμού–, όλα τα άλλα παραπέμπουν στον ελληνόφωνο χώρο (εθνικό κράτος, παροικίες), κυρίως στον 19ο αιώνα αλλά και τον 20ό. Ακόμη, πλην ενός κειμένου, που έχει επίκεντρο το άτομο –Μοισιόδακα– που εσαρκώνει κάποιες ιδέες, τα υπόλοιπα έχουν αποκλειστικά σχέση με σύνολα ατόμων, ιδεών, αντιλήψεων, οικονομικών δυνάμεων.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ

Το Χρονικό αποσκοπεί μέσα από σύντομα σημειώματα (κατά μέσο όρο τριών σελίδων) να παρουσιάσει, προαναγγείλει ή να σχολιάσει συνέδρια, συμπόσια, ημερίδες, διαλέξεις και εκθέσεις, το έργο ερευνητικών κέντρων και ινστιτούτων ιστορίας, τους στόχους ερευνητικών προγραμμάτων.¹⁰ Πάνω από τα μισά σημειώματα, που περιγράφουν συνεδριακές και ερευνητικές δραστηριότητες στον ελληνικό χώρο, σχετίζονται με το Κέντρο Νέου Ελληνισμού του Ε.Ι.Ε., την Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού και τις διάφορες επιτροπές ιστορίας. Το σύνολο των παρουσιάσεων τείνει να είναι από θετική μέχρι υπερθετική, ενώ περίπου τα 3/4 των εκδηλώσεων σχετίζονται άμεσα με τον ελληνικό χώρο ή κάποιες ευρύτερες περιοχές στις οποίες ανήκει (Ανατολική Μεσόγειο, Νότια Ευρώπη).

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Η ρουμπρίκα Τεκμηρίωση καλύπτει κείμενα που αναφέρονται, περιγράφουν ή και αναλύουν υπάρχουσες πηγές (π.χ. τις βρετανικές προξενικές εκθέσεις), αρχεία (εγκυρίου διαχειρίσεως της Κέρκυρας), προσκομίζουν πρόσθετα τεκμήρια σε πρότερες μελέτες (για τα συγχωροχάρτια) ή σε υπαρκτούς καταλόγους.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Στα Ερευνητικά Προγράμματα παρουσιάζονται, σε δύο τεύχη της επιθεώρησης, οι ερευνητικοί στόχοι, οι τεχνικές και η μέθοδος προγραμμάτων που βρίσκονται σε εξέλιξη: το ένα στο Κ.Ν.Ε. (ιστορία του βιβλίου και των ιδεών την περίοδο του Διαφωτισμού) και το άλλο στην Επιτροπή Ιστορίας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (σύστημα πληροφόρησης για τις τιμές και τους μισθούς, κυρίως τον 19ο αιώνα). Στα τρία τελευταία τεύχη δεν υπήρξε καμιά καινούρια αναλυτική παρου-

σίαση άλλου ερευνητικού προγράμματος.

Η σημασία της γρήγορης κοινοποίησης στις επιμέρους επιστημονικές κοινότητες των στόχων και της πορείας των ερευνητικών προγραμμάτων, όπως επίσης των δυνατοτήτων που προσφέρουν πηγές και αρχεία, είτε ανεξερεύνητα είτε ανεπαρκώς μελετημένα, είναι έκδηλη. Η ανυπαρξία αντίστοιχων κατηγοριών σε περιοδικά παράπλευρων κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολογίας, οικονομικών κ.ά.) μαρτυρεί την αδιαφορία, από τη μια, και την ανταγωνιστική καχυποψία, από την άλλη, ανάμεσα σε μελετητές συναφών αντικειμένων ή μεθόδων. Η αναιμική παρουσία των δύο τελευταίων κατηγοριών δεν επιτρέπει ακόμη μια μονιμότερη κρίση ως προς το ποιο από τα δύο σκέλη θα επικρατήσει.

Συμπεράσματα και προεκτάσεις

Με κίνδυνο να παρασυρθεί κανείς από το τιτλικό υλικό σε κάποιες απλουστευτικές γενικεύσεις, οφειλόμενες, όπως ήδη αναφέρθηκε, είτε σε μια τάση πρόταξης εξαιρετικά φιλόδοξων τίτλων σε σχέση με το υπό πραγμάτευση αντικείμενο (χρονικές διάρκειες, γεωγραφικές εκτάσεις, οικονομικοκοινωνικά σύνολα), που συνηθίζεται σε επιστημονικά περιοδικά –ιδιαίτερα στην Ελλάδα–, θα επιχειρηθεί η συναγωγή κάποιων συμπερασμάτων και μερικών άμεσων προεκτάσεων. Οι επιφυλάξεις σχετίζονται με τίτλους που υποδηλώνουν μακρές διάρκειες (ενώ το περιεχόμενο δεν θα επέτρεπε την απομάκρυνση από την εξεταζόμενη ιστορική στιγμή), ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές (ενώ θα αφορούσαν αποκλειστικά μια επαρχία, ένα νησί, μια πόλη) ή πολύ γενικευτικές έννοιες, όπως συλλογικές νοσοτροπίες ή και συνειδήσεις (ενώ τελικά έχουμε να κάνουμε είτε απλώς για κάποιες πτυχές στις πρακτικές και συνθήκες κάποιων ατόμων, ή έστω περιχαρακωμένων ομάδων, που όμως μπορεί να απέχουν πολύ από το να δίνουν μια ολοκληρωμένη εικόνα ευρύτατων συνόλων). Βέβαια ισχύει και το αντίστροφο: περιοριστικοί τίτλοι να υποκρύπτουν μεγαλύτερου βεληνεκούς συμπεράσματα (σπάνιο αλλά υπαρκτό φαινόμενο).

Συνοψίζοντας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του περιοδικού *Τα Ιστορικά* θα μπορούσαν να διατυπωθούν ως εξής:

Σχεδόν στο σύνολό τους, οι μελέτες, οι προσεγγίσεις, τα ερευνητικά προγράμματα και οι βιβλιοκρισίες έχουν σαν γεωγραφικό σημείο αναφοράς τον *ελληνόφωνο χώρο* (και τις παροικίες του) και το ελληνικό κράτος. Η *οικονομική ιστορία* και ο *διευρυμένος*¹¹ *19ος αιώνας* σφραγίζουν την πρώτη πενταετία του περιοδικού (πάνω από τα μισά άρθρα και το 50% της έκτασης του περιοδικού). Ακόμη, η *μέση*

νέωση, μια που είχε παραμεληθεί στο παρελθόν ερευνητικά (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων) και εξοβελισθεί από το πανεπιστήμιο. Δεν φαίνεται να είναι άμεση και αποφασιστική η μαρξιστική επίδραση, μια που και η ορολογία και η μεθοδολογία απέχουν, συχνά σημαντικά, από το να προσδίδουν αποκλειστικό επικαθοριστικό ή και εξηγητικό βάρος στον οικονομικό παράγοντα.

Ίσως, όμως, με βάση τη συνολική δομή του περιοδικού και τη θεματική κατανομή, να μπορούσε να θεωρηθεί πως η διεύθυνσή του στηρίζεται στο σχήμα του Labrousse: «Sur l'économique retarde le social et sur le social le mental». Η ουσιαστική ανυπαρξία, στα πρώτα επτά τεύχη, της πολιτικής ιστορίας, της ιστορίας των θεσμών, της ιστορίας των πολιτισμών, σε συνδυασμό με την αναζήτηση των αντανακλάσεων του οικονομικού στις νοοτροπίες, στις συνειδήσεις, ή των οικονομικών πτυχών της εκκλησιαστικής ιστορίας, δίνει την αίσθηση πως για αρκετούς η ιστορία τείνει να ταυτιστεί με την οικονομική ιστορία.

Στην όλη θεματική ανύπαρκτος είναι ο *διάλογος επί της μεθόδου* (με εξαίρεση για την κοινωνική ιστορία της τέχνης), επί των τεχνικών και των ορίων ή προβλημάτων των διεπιστημονικών διασταυρώσεων. *Τα Ιστορικά*, ενώ εκσυγχρονίσανε τις αντιλήψεις για την ιστοριογραφία, δεν έχουν αφιερώσει ούτε ένα άρθρο ή σχόλιο για την ή τις σχολές που αποτελούν τη μήτρα τους, την ίδια ώρα που η σχετική διεθνής βιβλιογραφία πυκνώνει.

Όμως, η παρατήρηση αυτή συνοψίζεται και με ένα γενικότερο πρόβλημα στην Ελλάδα: την εξαιρετικά περιορισμένη –και υποβαθμισμένη– μεταφραστική δουλειά στον θεωρητικό και μεθοδολογικό τομέα, όχι τόσο από μια επιστημονική επιθεώρηση όσο από τα εκδοτικά προγράμματα των τραπεζών αλλά και ιδιωτικών εκδοτικών οίκων. Εκτός από την πληθώρα των αμετάφραστων σημαντικών έργων στην ιστορία (π.χ. η πολύτομη *Cambridge History* και η *Cambridge Economic History*, όπως έχει ήδη επισημανθεί από τον Γ. Δερτιλή) ή στη φιλοσοφία της ιστορίας (π.χ. Tacitus, Locke, Hume, Michel, Voltaire), παραμένει ουσιαστικά άγνωστη η σχολή των *Annales*, στις διάφορες φάσεις της, και τα σύγχρονα παρακλάδια της. Δεν είναι μόνο αμετάφραστοι οι Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, αλλά και δυσεύρετοι –ακόμη και στα γαλλικά– στις σχετικές βιβλιοθήκες. Ακόμη δεν έχει προκύψει κάποια σειρά άρθρων που να δίνουν μια πρώτη αίσθηση ως προς τα κυρίαρχα σύγχρονα ιστοριογραφικά ρεύματα στις ευρωπαϊκές χώρες και αλλού. Δυσεύρετα παραμένουν ακόμη και τα σχετικά ξένα επιστημονικά-ιστορικά περιοδικά.

Είναι αυτονόητο πως η παρατήρηση αυτή αφορά μόνο εν μέρει *Τα Ιστορικά*, στο βαθμό που θα μπορούσε να είχε μεταφραστεί ή γραφτεί άρθρο, να είχε παρουσιαστεί η σχετική βιβλιογραφία και οι εκδηλούμενες αντιθέσεις. Σε ζητήματα τόσο σύνθετα, όσο είναι η μεθοδολογία στην ιστορία, μπορεί να υπάρξει τέτοια ταύτιση απόψεων, ακόμη και ανάμεσα σε δύο ιστορικούς; Εκτός και αν οι διαφωνίες στα σημεία κρατούνται «εσωτερικά».

2. Ως προς την *τοπογραφία* της θεματικής του περιοδικού, όπως ήδη επισημώναμε, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, το σύνολο των μελετών, σημειωμάτων, ερευνητικών προγραμμάτων αναφέρεται στον ελληνόφωνο χώρο με την ευρύτερη έννοια (δηλ. και ελληνικές παροικίες Αλεξάνδρειας, Τεργέστης, Βενετίας, Λονδίνου κ.ά.). Η φτώχεια της ιστοριογραφίας του νέου ελληνισμού (σε ποσότητα και, κυρίως, σε ποιότητα) εξηγεί φυσικά την αποκλειστική ενασχόληση με την ελληνική ιστορία. Όμως –και εφόσον η επιθεώρηση δεν αυτοπροσδιορίζεται ως επιθεώρηση *ελληνικών* ιστορικών σπουδών– αυτή η αποκλειστικότητα, ανεξάρτητα ή και αντίθετα από τις προθέσεις, τείνει να αναπαράγει και να παγιώνει έναν εθνοκεντρισμό στις οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές συνιστώσες του, σε μια περίοδο μαλιστα όπου ευρύτατες ενότητες χωρών τείνουν να υποκαταστήσουν τις πολλαπλές ανταγωνιστικές –συγχρονικά και διαχρονικά– αποκλειστικότητες. Δεν υπάρχουν στο επίκεντρο της προσοχής –παρά μόνο συμπτωματικά– η ιστορία ευρύτερων συνόλων, όπως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (αν και σε ορισμένες μελέτες οι ελληνόφωνες περιοχές αντιμετωπίζονται σαν σημείο αναφοράς των οικονομικών και διοικητικών μηχανισμών της), των Βαλκανίων (πλην εξαιρέσεων στην ιστορική δημογραφία και την οικονομική γεωγραφία), της Μεσογείου και της Ευρώπης. Σε συνάρτηση και με τις χρονικές επιλογές του περιοδικού, ανύπαρκτη φαίνεται να είναι και η νεότερη ιστορία των βαλκανικών χωρών και της Τουρκίας, δηλαδή του περιβάλλοντος χώρου. Φυσικά δεν τίθεται θέμα για όλα τα άλλα μεγάλα γεωγραφικά σύνολα της γης: χώρες της Βόρειας και Νότιας Αμερικής, της Αφρικής, της Ασίας.

Αλλά, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς, πως αυτός είναι ο κανόνας και στην ιστοριογραφική παραγωγή των άλλων χωρών: Έμφαση στη δική τους ιστορία και, αναλόγως με το μέγεθος, τη δύναμη, τα ερευνητικά κέντρα και τα κονδύλια τους, εξάπλωση σε όλο και περισσότερες περιοχές της γης: τελικά, η παγκόσμια ιστορία ερευνάται και γράφεται στα μεγάλα κέντρα των Η.Π.Α., με κάποια ερευνητική κατανομή σε μερικές ευρωπαϊκές χώρες

χρονική διάρκειά –η συγκυρία των 10-15 ετών– καλύπτει πάνω από το 60% των άρθρων, ενώ σύνολα (οικονομικά, δημογραφικά, κοινωνικά, συλλογικές αντιλήψεις και νοοτροπίες) αποτελούν τα αποκλειστικά μεγέθη που πραγματεύονται. *Στατιστικές τεχνικές και μέθοδοι* χρησιμοποιούνται σε μεγάλη έκταση. Εκ πρώτης όψεως, επομένως, παρατηρούμε πως *Τα Ιστορικά* ανταποκρίθηκαν αναμφίβολα στη θεματολογική και μεθοδολογική ανανέωση, και στη χρήση των νέων τεχνικών. Όχι όμως και στη γεωγραφική διάσταση, μια που οι τοπογραφικοί τους άξονες βρίσκονται μέσα στα όρια του ελληνόφωνου χώρου.

Οι παρατηρήσεις που έπονται δεν είναι παρά απλές λογικές προεκτάσεις των συνοπτικών μας διαπιστώσεων για το περιοδικό.

1. Ως προς τη *θεματική*, η προνομιακή θέση που κατέχει η οικονομική ιστορία και τα παρακλάδια της αρκεί από μόνη της για να ορίσει την εξαγγελθείσα ανα-

(Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Σουηδία). Όμως και εκεί η γεωγραφική εκπροσώπηση, από πρόσφατες έρευνες σε επιστημονικές επιθεωρήσεις, γέρνει κατά πολύ στη μεριά της χώρας προέλευσης και των πρώην αποικιών της.¹² Μια διαδικασία περιχαρακωμένης αυτογνωσίας τείνει να λειτουργεί παντού, και μπορούμε ίσως να υποθέσουμε πως όταν φτάνουμε σε χώρες αντίστοιχης ανάπτυξης με την Ελλάδα, όταν και εάν έχουν οργανώσει την έρευνά τους, θα τείνουν να είναι κατ' αποκλειστικότητα εθνοκεντρικές (ενδείξεις καθυστερημένης κινητοποίησης μηχανισμών αυτογνωσίας). Συνάμα, ο γεωγραφικός περιορισμός επιτρέπει την πολύπλευρη μελέτη συνόλων και λειτουργεί εν μέρει και ως νέο πεδίο δοκιμής μεθόδων, υποθέσεων, θεωριών, που εφαρμόστηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες αλλού.

3. Προέκυψε ότι ο 19ος αιώνας δεσπόζει στην ύλη του περιοδικού, ου μην αλλά και στα ερευνητικά προγράμματα των τραπεζών, στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε. και αλλού. Η προ- και πρωτο-ιστορία, όπως και η προχριστιανική περίοδος, δεν μοιάζουν να αποτελούν αντικείμενο της επιθεώρησης, ενώ για τη βυζαντινή υπάρχουν κατ' εξαίρεση ένα ή δύο άρθρα. Μια κάποια ενισχυμένη παρουσία άρθρων παρατηρείται για την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με σημαντική επιτάχυνση στον 18ο αιώνα και αγκυροβόλιο στον διευρυμένο 19ο (Διαφωτισμός, ίδρυση ελληνικού κράτους). Η ισχυρή παρουσία του 20ού αιώνα φτάνει ως τον Μεσοπόλεμο, ενώ λείπει ολοσχερώς η σύγχρονη μεταπολεμική ιστορία ή και η άμεση ιστορία, του παρόντος, παγκόσμια, ευρωπαϊκή, βαλκανική ή και ελληνική. Έτσι κρίσιμες περιόδους –τουλάχιστον φαινομενικά–, του Διχασμού, της Αντίστασης, του Εμφύλιου, και μετέπειτα, δεν φαίνεται διόλου να απασχολούν, επιστημονικά, ερευνητικά, τη διεύθυνση του περιοδικού όπως και τα ερευνητικά προγράμματα. Η έμφαση στη μέση και μεγάλη διάρκεια, η συχνή-πυκνή αναφορά στη συνέχεια, στις αδράνειες, μοιάζει να συγκρατεί το ερευνητικό ενδιαφέρον μακριά από τον 20ό αιώνα, από περιόδους κρίσεων, ρήξεων και ασυνεχειών.¹³

4. Εάν συνολικά οικονομικά, κοινωνικά, δημογραφικά μεγέθη έχουν καταλάβει την ιστοριογραφική παραγωγή, η τάση αυτή εκδηλώνεται σε βάρος των μεμονωμένων ατόμων (αρχόντων, προσωπικοτήτων, στρατιωτικών ηγετών) και των αποκομμένων συμβάντων (συγκρούσεων, πολέμων). Αυτό που επαναλαμβάνεται κατά κόρον είναι πως στην ιστορία των λαών δεν ενδιαφέρουν ούτε τα εξαιρετικά γεγονότα (histoire événementielle) ούτε οι εξέχουσες προσωπικότητες. Η νέα ελληνική ιστοριογραφία μοιάζει να κατακτά τη

δική της ανανέωση ακριβώς στα βήματα που χάραξε η γαλλική προ εξηκονταετίας, μέσα από τη διάλυση του γεγονότος, το σβήσιμο κάποιων ατόμων και την άρνηση της σημασίας και των δύο κατηγοριών. Οι όροι επομένως φαίνεται να έχουν αντιστραφεί: από την ιστορία των αρχόντων, των βασιλιάδων, των εκστρατειών, των πολέμων και των συνθηκών, και τη συνεπαγόμενη μυθοπλασία, οδηγούμεθα σε μια νέα κατάσταση εξαφάνισης αυτών των παραγόντων από την ιστοριογραφία. Ενώ σίγουρα εμπλουτίζονται οι γνώσεις μας, και επομένως η δυνατότητα κατανόησης της κοινωνίας στο σύνολό της, δεν αρκούν για μια πιο ολοκληρωμένη ερμηνευτική θεώρηση. Στην επόμενη στροφή δεν μπορεί παρά να παραμονεύουν τα ίδια τα γεγονότα, αλλά αυτή τη φορά σαν υλικό ανάλυσης για όλα όσα σηματοδοτούν, καθώς και τα μεμονωμένα άτομα, γι' αυτά που εκφράζουν όχι τόσο ως μονάδες αλλά ως εκφραστές κάποιων συνόλων, στο βαθμό που μπορούν να ανιχνευθούν (επιστροφή στη χρήση βιογραφικών και κοινωνικο-ψυχολογικών μεθόδων). Σε στιγμές κρίσης, εθνικής, οικονομικής, κοινωνικής, αλλά και προσωπικής, στους χώρους της εξουσίας –αλλά και της πνευματικής δημιουργίας– ορισμένες ξεχωριστές προσωπικότητες μπορούν να αποτελέσουν προνομιακά πεδία έρευνας για την κατανόηση της βραχείας διάρκειας και, μέσα απ' αυτή, πτυχών της μέσης και ορισμένων στοιχείων της πολύ μεγάλης διάρκειας. Η παρατήρηση αυτή δεν αμβλύνει την καθοριστική σημασία που παίζουν οι οικονομικές δυνάμεις, η κοινωνική δομή, το θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο.

5. Η χρήση στατιστικών τεχνικών (γραφικών παραστάσεων, πινάκων, διαγραμμάτων), σε συνάρτηση με την κυρίαρχη θεματολογία, αποτελεί στοιχείο της ανανεωτικής παρέμβασης των Ιστορικών. Συγκροτούνται σειρές που καλύπτουν μέσες διάρκειες ή για την απόσπαση πληροφοριών για τη μεγάλη διάρκεια. Οι σειρές συγκροτούνται σε υποτιθέμενα ομογενή σύνολα και με χρονικά συγκρίσιμες μονάδες. Ενώ αποτελούν αναγκαίες τεχνικές συμπληρωματικών πληροφοριών, είναι δυνατόν να επιβάλλουν ερευνητικούς προσανατολισμούς που θα αποκλείουν πλειάδα άλλων κατευθύνσεων, για τις οποίες υπάρχει εγγενής αδυναμία συγκρότησης σειρών.

Οι κίνδυνοι αυτοί εντείνονται με τις συνδυαστικές δυνατότητες από τη χρήση προσωπικών υπολογιστών (ο θαυμασμός, πολλές φορές, για αυτές τις καινούριες δυνατότητες μπορεί να γίνεται αυτοσκοπός). Από την τριβή που είχαν για δεκαετίες οι οικονομολόγοι, οι δημογράφοι και ορισμένοι επιστήμονες άλλων κοινω-

νικών κλάδων, στη χρήση στατιστικών τεχνικών για την κατανόηση και ερμηνεία της συγχρονίας, και επομένως με τις αρτιότερες υπάρχουσες στατιστικές σειρές, προκύπτει πως η ποσοτική ανάλυση αποτελεί μέσο απόσπασης ενδείξεων και μόνο, όχι «σκληρών πληροφοριών».¹⁴ Πολύ περισσότερο αυτό ισχύει όσο απομακρυνόμαστε στο παρελθόν, όπου οι κίνδυνοι αναδρομικής χρήσης των τεχνικών μπορεί να γίνεται αυτοσκοπός και η κατάχρηση κανόνας.¹⁵ τα συμπεράσματα, δηλαδή, να μην είναι τίποτε παραπάνω από τη συνεχή επιβεβαίωση των υποθέσεων, με την ανατροφοδότηση των κατάλληλων στοιχείων που αντλούνται από τις κατάλληλες πηγές.

Οι δυσκολίες που ανακύπτουν και οι παγίδες των ελληνικών πηγών, απογραφικών και στατιστικών, δεν φαίνονται να προβληματίζουν επαρκώς. Μόνιμο χαρακτηριστικό των στατιστικών σειρών τείνει να είναι η εξομαλυντική τους λειτουργία (smoothing out-effect) και η στήριξη της συνέχειας πέρα από τις συγκυριακές ανα-

στατώσεις: το στοιχείο αυτό εντοπίζεται στην ίδια τη συγκρότησή τους: ποιοι, πότε και για ποιους σκοπούς τις οργανώνουν. Η εντύπωση που αφήνεται ενίοτε να διαμορφωθεί, πως η συγκέντρωση στατιστικού υλικού οδηγεί στη σύλληψη του γενικού, είναι παραπλανητική (π.χ. κάποιες απτές στατιστικές συναρτήσεις δεν αποτυπώνουν αυτομάτως και συμπεριφορές). Το σύνθημα, ακόμη στην αποδεικτική χρήση των στατιστικών και των διαγραμμάτων —όπως έχει πειστικά δείξει, μεταξύ άλλων, η οικονομολόγος Joan Robinson—, είναι πως πίσω από τη συγκρότησή τους ενυπάρχουν ιδεολογήματα και ιδεολογίες.¹⁶ Μπορεί π.χ. κάποια καμπύλη να έχει πάρει την ανιούσα ως προς τα πραγματικά εισοδήματα, αλλά με μη υπολογίσιμο κόστος, με περισσότερες ώρες εργασίας, με ενσχυμένη εντατικοποίηση, έτσι που να φθείρει διάφορες κατηγορίες εργαζομένων μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Ή, την ίδια ώρα που η εξέταση μισθολογικών σειρών, σε συνάρτηση με τις τιμές, οδηγεί σε δείκτες κάποιου επιπέδου διαβίωσης, αυτοί να μην έχουν τίποτε να εκφράσουν για την ένταση της εκμετάλλευσης.

6. Το αίτημα της διεπιστημονικότητας, όπως διατυπώνεται στο αγγελτήριο και δεν υλοποιείται παρά μερικώς, είναι σημαντικό σε μια εποχή ενισχυμένου πολυτεμαχισμού και ενδοτροπισμού των επιστημών του ανθρώπου, αρκεί να μην προϋποθέτει ή να μην υπονοεί την ηγεμονική κυριαρχία επ' αυτών κάποιας ιστορικής θεώρησης στο όνομα της ολικής ιστορίας. Η ροπή της σύγχρονης ιστοριογραφίας, του ερευνητικού, διοικητικού της πλαισίου και του χρηματοδοτικού της υπόβαθρου, τείνει συχνά να δίνει την εντύπωση μιας αντίληψης όπου όλες οι άλλες επιστήμες (πολιτική επιστήμη, οικονομική, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, γλωσσολογία κ.ά.) μπορούν να υπάρξουν μόνον ως βοηθητικοί κλάδοι της ιστορίας. Ενώ το κεντρικό ζήτημα είναι πώς θα μπολιάσουν την ιστορία με την οπτική, τη θεματική και τις τεχνικές τους, μπολιαζόμενες οι ίδιες με την ιστορική προοπτική: πώς θα υπάρξει αλληλογονιμοποίηση.

7. Θα μπορούσε εντέλει να διατυπωθεί μια υπόθεση: Η συγκέντρωση της προσοχής στον ελληνόφωνο χώρο (και ιδιαίτερα στις περιοχές που περιλαμβάνει το ελληνικό έθνος, όπως συγκροτήθηκε βαθμιαία), η παραχώρηση προνομιακής θέσης στην οικονομική ιστορία, στον 19ο αιώνα, στις μέσες και μακρές διάρκειες (και στις συνεπαγόμενες συνέχειες και αδράνειες), η επιβεβαιωτική χρήση σχετικών στατιστικών σειρών και πηγών στη μελέτη συνόλων και τάσεων, επιτρέπουν τη χρήση και τον έλεγχο τεχνικών και μεθόδων, υποθέσεων και πορισμάτων που έχουν

δοκιμαστεί τις τελευταίες δεκαετίες στη Γαλλία και σε περιοχές της Δυτικής Μεσογείου. (Ο ελλαδικός χώρος ή τμήματά του —π.χ. νησιά, χωριά, πόλεις— χρησιμοποιούν ως case studies που εντάσσονται σε υπαρκτές-διατυπωμένες υποθέσεις ή γενικεύσεις.) Γίνεται αυτονόητο πως μιλάμε για τις διάφορες τάσεις που ξεπήδησαν κατά εποχές σ' αυτό που χαλαρά έχει ονοματιστεί ως σχολή των *Annales*. Καμιά άλλη σχολή, με την ευρύτερη έννοια, πουθενά αλλού, δεν άσκησε τέτοια επίδραση στις ιστορικές σπουδές στις δεκαετίες του '70 και του '80, διαδεχόμενη το μαρξισμό στον καταλυτικό του ρόλο (βλ. σχετική βιβλιογραφική αναφορά — 1).

Ίσως στο σημείο αυτό να εντοπίζεται και η συνολική λειτουργία της νέας ιστοριογραφίας στην Ελλάδα. Σε αντιδιαστολή με τη, συνηθιζόμενη στις περισσότερες κοινωνικές επιστήμες, μηχανιστική-μιμητική μεταφορά ξένων προτύπων, θεωριών και ιδεολογιών — στην οικονομική επιστήμη η «φωτοτυπική» εφαρμογή του νεοκλασικού προτύπου, στην αναπτυξιακή θεωρία το σχήμα κέντρου-περιφέρειας, αλλά και στην κοινωνιολογία, σημειολογία κ.α. η εισαγωγή ακατέργαστης ορολογίας και η άκριτη χρήση της —, θα μπορούσε να διαπιστωθεί η συνέχιση μιας δημιουργικής παράδοσης στο χώρο της ιστοριογραφίας, που αποτελεί συνολικά έκφραση της «αφομοιωτικής δύναμης του νέου ελληνισμού». Ο διάλογος της ελληνικής ιστοριογραφίας με το εξωτερικό, και ιδιαίτερα με τη Γαλλία, είναι συνεχής: Voltaire, Michelet — Κοραής: αργότερα Guizot — Παπαρηγόπουλος: Η. Berr, L. Febvre, M. Bloch, Labrousse, Braudel, και γενικότερα η σχολή των *Annales*, με επιμέρους επιδράσεις στους βασικούς εκπροσώπους νεοτερικών ρευμάτων από τον Μεσοπόλεμο και μετά.

Φυσικά και υπάρχει ποικιλία μεθόδων και επιρροών που παρατηρείται στα *Ιστορικά*. Όμως κυριαρχεί —και αυτό είναι που ενδιαφέρει στα πλαίσια της ανάλυσης— μια τάση, οι επιδράσεις μιας σχολής και των αποχρώσεών της: αρκεί να εξετόσει κανείς το σύστημα των υποσημειώσεων, βασικό δείκτη μέτρησης των επιδράσεων (ιδιαίτερα όταν μπορούν να σταθμιστούν και οι «πληθωριστικές τάσεις», που προέρχονται για λόγους ταύτισης με κάποια πρόσωπα ή με κάποιο κλίμα) θα διακρίνει πως η συντριπτική πλειοψηφία των ξενικών αναφορών-παραπομπών είναι γαλλική και μιας συγκεκριμένης κατεύθυνσης. Τα ονόματα που εμφανίζονται, και ορισμένα εξ αυτών επανέρχονται, είναι των Bloch (διακυμάνσεις τιμών, νομισματική ιστορία), Bouvier (τράπεζες), Labrousse, Braudel (αγροτική ιστορία, ιστορική δημογραφία και γεωγραφία), L. Febvre, P. Vilar, J. Le Goff, G. Duby, P. Dubuis, Le Roy Ladurie, Roma-

πο. Η επίδραση αναγνωρίζεται ρητά από τα μέλη της διεύθυνσης του περιοδικού.¹⁷ ίσως ξεπερνάει ζητήματα θεματικής και μεθοδολογίας, και αγγίζει τρόπους οργάνωσης των ερευνητικών προγραμμάτων, διασύνδεσης ποικίλων δραστηριοτήτων, δομής και ύφους του περιοδικού.

Ως κοινωνικοί της γαλλικής ιστορικής παιδείας και φορείς της θεματικής και μεθοδολογικής της ανανέωσης, που προέκυψε από τη σχολή των *Annales*, οι διευθύνοντες έχουν εμφυσησει το πνεύμα αυτό προγραμματικά στο περιοδικό, όπως άλλωστε και στα ερευνητικά και εκδοτικά προγράμματα: το πνεύμα αυτό επικυρώνεται στα ιστορικά συνέδρια και συμπόσια, όπου τα αγγελόμενα ως διεθνή είναι κατ' ουσίαν δυ-εθνή, μια που οι συνέδριοι τείνουν να είναι κοινωνικοί αποκλειστικά της γαλλικής παιδείας.

Αν και εκ των προτέρων γνωρίζουμε το πνεύμα που διαπνέει την επιθεώρηση, θα μπορούσαμε και δια της εις άτοπον απαγωγής, από την απλή ανάγνωση των τίτλων των περιεχομένων, να συναγάγουμε τα γενικότερα ερμηνευτικά σχήματα της ιστορίας ή και τις κοσμοθεωρίες που δεν βρίσκονται πίσω από τον βασικό κορμό της θεματικής: «παραδείγματος χάριν».

Σίγουρα αυτό το μπλοκ των οικονομικών, δημογραφικών, κοινωνικών μελετών δεν μπορεί να διαπνέεται από κάποιες φιλοσοφικές, νοσηριοκρατικές, μεταφυσικές, θρησκευτικές θεωρήσεις ή ερμηνείες: Η κινητήρια δύναμη της ιστορίας, σ' αυτά τα πλαίσια, δεν αναζητείται σε μια ιδέα (ελευθερία, δικαιοσύνη) ή σε μια πίστη (χριστιανισμός) ή σε ένα άτομο-ηγέτη (Ιουστινιανός, Καποδιστριας, Βενιζέλος). Δεν γράφεται ούτε ιστορία ηρώων ούτε ιστορία πολέμων. Η μεταφυσική της ιστοριογραφίας μοιάζει να έχει εκλείψει για τα καλά στα πλαίσια της επιθεώρησης, ενώ οι σχετικές σχολές, που κυριαρχούσαν άλλες εποχές και που συνεχίζουν να εκφράζονται ως τις μέρες μας, καταφεύγουν σε άλλα έντυπα και κρατούν τις θέσεις τους στους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Από τη μια, η χριστιανική σύλληψη: Μια δύναμη υπερβατική, η Θεία Πρόνοια, μεριμνά και καθοδηγεί όλα τα χαώδη δεδομένα της ιστορίας προς ένα στόχο, γνωστό μόνο στον Θεό. Η ορθόδοξα αποτελεί τη μοναδική κινητήρια δύναμη της ιστορίας του νέου ελληνοισμού (σε θεολογικές σχολές, αλλά ακόμη και σε σχολές πολιτικών επιστημών). Η ιστορία, ως αναλυτικό εργαλείο, ως επιστήμη, δεν μπορεί να υπάρξει, μια που ξεπερνάει τα ανθρώπινα όρια η όποια απόπειρα κατανόησης και εξήγησης των βουλών του Θεού. Ανύπαρκτες μοιάζουν εκ πρώτης όψεως και οι όποιες ψυχολογικές προσεγγίσεις της ιστορίας.

Με όση ασφάλεια επιτρέπει η ανάλυση

των τίτλων των περιεχομένων στα επτά τεύχη της επιθεώρησης, διαπιστώνουμε πως η παραδοσιακή μαρξιστική θεματική βρίσκεται έξω από το στόχαστρό της. Όλη η γνώριμη φρασεολογία που πηγάζει από τη μαρξιστική ιστορική τελεολογία των σταδίων, η ταξική πάλη ως μοχλός της ιστορικής διαδικασίας, η όλη θεματική που εμπίπτει στην εργατική, αγροτική κοινωνική ιστορία, οι τρόποι και οι σχέσεις παραγωγής, περίοδοι κρίσεων, εντάσεων, ρήξεων, απεργιών, δεν ενδιαφέρουν και δεν αναλύονται, κατά κανόνα: οι εκάστοτε συσχετισμοί των δυνάμεων, οι μετασχηματισμοί – προνομιακοί τόποι της μαρξιστικής ιστοριογραφίας – έχουν αντικατασταθεί. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης αναζητούνται σε οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη, και όχι στις κοινωνικές συγκρούσεις. Όπως ήδη επισημάναμε από μια πρώτη επισκόπηση των περιεχομένων, οι κατευθύνσεις της έρευνας τονίζουν και αναδεικνύουν τις ακινήσιες, τις αδράνειες, έναντι των ρήξεων, των επαναστάσεων, των κινημάτων. Το ζήτημα είναι πολύ πιο σύνθετο, γιατί τα σημάδια μιας μαρξιστικής προέλευσης, επίδρασης και προπαίδειας είναι ευκρινή, όχι μόνο, ή τόσο, από την πρωταρχική σημασία που δίνεται γενικά στον οικονομικό παράγοντα (η «υποδομή») και στον δημογραφικό-κοινωνικό (οι δομές) σε σχέση με τον θεσμικό, τον πολιτικό, τον εκπαιδευτικό και τον πολιτισμικό («εποικοδόμημα»), αλλά από την προτεραιότητα που δίνεται στα οικονομικοκοινωνικά σύνολα. Εδώ φτάνουμε σε βασικό σημείο σύγκλισης του μαρξισμού γενικότερα με τη σχολή των *Annales*: Η οπτική «από τα κάτω» των πολλών, η ιεράρχηση της θεματικής: *Economies, Sociétés, Civilisations*.

Έχει ήδη επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία ότι ενώ το πλαίσιο αυτών των αναλύσεων ενδείκνυται για τη σύλληψη δομών στη μεγάλη διάρκεια, μπορεί να θεωρηθεί άκαμπτο για την ανάλυση του συσχετισμού δυνάμεων που τείνει να υποβιβαστεί στη σκόνη της εφήμερης γεγονοτολογίας, και πολύ πιο δύσχροστο για τη διερεύνηση κρίσιμων περιόδων, αναστατώσεων και επαναστάσεων (π.χ. εξαιρετικά υποβαθμισμένο το ενδιαφέρον για τη Γαλλική Επανάσταση – αντίστοιχη, στα καθ' ημάς, η ανυπαρξία μελέτης που να επικεντρώνεται στην Επανάσταση του 1821, ενώ ήταν και παραμένει προνομιακή θεματική της ρομαντικής σχολής και στις δύο χώρες). Συνεχείς καμπύλες χωρίς ασυνέχειες, ιδού η γραμμική ορολογία: η απάντηση στην απόπειρα σύνθεσης προέρχεται από τον P. Vilar: και καμπύλες και τομές ταυτόχρονα («courbe et coupe à la fois»).

Τελικά, παρ' όλη την αρχική επίδραση, με μόνιμα τα ίχνη της από το μαρξισμό, η

Η υποκατάσταση της παραδειγματικής ιστορίας (όχι μόνο των ηθικών αναφορών καλού-κακού, αλλά και των επαναστατικών προτύπων και συμβόλων) είναι πλήρης. Το ξεπέραςμα της εξελικτικής αντίληψης της ιστορίας, επίσης. Βρισκόμαστε δηλαδή στο αφετηριακό μας σημείο: στον εντοπισμένο και διαπιστωμένο αστειρισμό των *Annales*. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να θεωρηθεί σοβαρή, εάν αναλογιστεί κανείς πως, μόλις μέχρι προ δεκαετίας, στις κρίσιμες συγκρούσεις επικρατούσαν η μαρξιστική ορολογία και οι επιμέρους μαρξιστικές θεωρήσεις, στη διαπάλη με την παραδοσιακή ρομαντική σχολή: και αυτό δεν πρόκειται για απλή αίσθηση, είναι μετρήσιμο σε αριθμούς και συχνότητες εκδόσεων, βιβλίων, άρθρων, μελετών ανεξάρτητα ποιοτικού επιπέδου.

ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ αυτή ξεκινήσαμε με κάποια στοιχεία ταυτότητας του περιοδικού, ορισμένες κοινωνιολογικές και επιστημολογικές συνιστώσες του, και τις εξαγγελμένες προθέσεις του. Στη συνέχεια αναλύσαμε τα συστατικά στοιχεία της όλης του δομής (μελέτες, προσεγγίσεις, χρονικό, τεκμηρίωση, ερευνητικά προγράμματα, βιβλιοκρισίες) και με σχεδόν αποκλειστικό άξονα τους τίτλους των μελετών, εξετάσαμε σχηματικά τη θεματική του, τις χρονικές και χωρικές του επιλογές, τη φύση του πραγματευόμενου υλικού του και των πηγών του, τις τεχνικές, τις επιδράσεις άλλων επιστημών, για να καταλήξουμε σε μια *a posteriori* ανάδειξη των επιρροών του. Θα τελειώσουμε με ορισμένες σκέψεις για το ειδικό βάρος της επιθεώρησης ανάμεσα στα άλλα περιοδικά κοινωνικών επιστημών, όπως επίσης και με τα στοιχεία που συνθέτουν το βασικό νόημα της παρέμβασής της.

Στη συγκριτική αξιολόγηση των επιστημονικών περιοδικών και επιθεωρήσεων έχουν καθιερωθεί κάποιοι δείκτες ποιότητας σε διεθνή κλίμακα (βλ. σχετικά βιβλιογραφική αναφορά – 2): αριθμός παραπομπών στις μελέτες τής κάθε επιθεώρησης (*citation index*), συνήθως τις πιο πρόσφατες: έκταση θεσμικής ένταξης των συγγραφέων σε πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και τι βαθμό κατέχουν στα πλαίσια αυτά: πυκνότητα αναφορών σε πανεπιστημιακές αρθροβιβλιογραφίες: διάρκεια ζωής μιας επιθεώρησης: ποιοτική στάθμιση των επιθεωρήσεων και σχολών στις οποίες παραπέμπει κ.ά. Καμιά ελληνική επιθεώρηση δεν συγκρατείται στις όποιες συγκρίσεις, που, αν και ενδεικτικά κρίσιμες και χρήσιμες, είναι και επισφαλείς, μια που λειτουργούν έντονα συσχετισμοί δύναμης, επιρροών και επιβολής, χωρίς πάντα να ανταποκρίνονται στην πραγματική σχετική ποιότητα των επιθεωρήσεων. Φυσικά δεν θα στηριχτεί σε τέτοια κριτήρια η στάθμιση της ε-

πιθεώρησης *Τα Ιστορικά*, αν και διαισθητικά η ενδεχόμενη ενδοελλαδική μέτρηση θα έδινε ήδη τα πρώτα θετικά αποτελέσματα (μια που η διατήραση θεωρείται επαρκής αφ' ότου δημοσιεύθηκαν οι όποιες μελέτες). Ούτε θα σχολιαστεί η λειτουργία της ως μέσο ακαδημαϊκής επικοινωνίας και διάχυσης ερευνητικών αποτελεσμάτων ανάμεσα στους ιστορικούς. Μπορούμε απλώς να υποθέσουμε πως λειτουργεί ως βοηθητικό μέσο διδασκαλίας και σαφώς να διαπιστώσουμε, από τη σκοπιά του γενικού μη-εξειδικευμένου αναγνώστη, πως λειτουργεί, ως ένα βαθμό, ως μέσο επικαιρικής αυτοσυνειδητοποίησης: Η σκοπιά αυτή βέβαια διαφέρει από εκείνη του ιστορικού και, ακόμη περισσότερο, από τη σκοπιά του εντελώς εξειδικευμένου ιστορικού (θεματικά, χωροχρονικά). Εντοπίσαμε άλλωστε την ενδεχόμενη χρησιμότητα της αναμικτικής μεν, παρουσίας δε, της πρώιμης ανακοίνωσης ερευνητικών προγραμμάτων, ή της υψής των αρχειακών πηγών.

Από αυτή τη γενική σκοπιά, θα επισημανθούν μερικά βασικά, χαρακτηριστικά συστατικά στοιχεία, που σηματοδοτούν τη θετική παρουσία της επιθεώρησης.

Από μια γρήγορη περιδιάβαση στο σύνολο των κειμένων, προκύπτει η φροντίδα στην αναλυτική εξέταση του μερικού, του συγκεκριμένου, της ιδιαιτερότητας αλλά κυρίως της κανονικότητας: όλα αυτά σε αντιδιαστολή με ένα παρελθόν όπου έτεινε να γίνει κανόνας η κατάκτηση των γενικεύσεων. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν μελέτες που στις χωροχρονικές τους γενικεύσεις μοιάζουν να ξεφεύγουν κατά πολύ από το αναλυόμενο υλικό (ιδιαίτερα στην πολύ μεγάλη διάρκεια). Ένα δεύτερο στοιχείο, που διαπερνά το σύνολο σχεδόν των μελετών, είναι η επιδίωξη μιας ουδετερότητας και αποστασιοποίησης από την ιστορική πρώτη ύλη, από το αντικείμενο: Η ερευνητική δουλειά, και στις κοινωνικές και ιστορικές επιστήμες, απαιτεί, ως ένα βαθμό, μια μορφή «αμερο-», «απροσωπο-»ληψίας. Το εντελώς πρόσωπο αποκλείεται – στην ίδια την επιλογή της ερευνητικής θεματικής, της χρονικής περιόδου, της μεθοδολογίας και τελικής διατύπωσης. Το να μην αναδεικνύονται ή να μην προβάλλονται οι προσωπικές προκαταλήψεις δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν. Απλώς γίνονται πολύ πιο δυσδιάκριτες.

Ενδεικτικά θα αναφερθώ στις μελέτες του Φίλιππου Ηλιού, μέλους της διεύθυνσης του περιοδικού, και ιδιαίτερα στα «Συγχωροχάρτια», που δημοσιεύονται σε δύο συνέχειες και καλύπτουν το 10% της έκτασης του συνόλου των μελετών. Στην πρωτοποριακή αυτή από κάθε άποψη μελέτη και συνάμα γοητευτική, μπορούμε να διακρίνουμε, πέρα από τη μανία του συλλέκτη, ένα κοινό νήμα που διατρέχει

έκρηξη των προοπτικών και οι πολλαπλοί αιτιατοί προσδιορισμοί, χωροχρονικοί, ανθρώπινοι, κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτισμικοί, και η επαναλαμβανόμενη σε όλους τους τόνους, με κάθε ευκαιρία, έμφαση στην «κατανόηση» του κόσμου και όχι στην ιστορική γνώση σαν όπλο για την κριτική του και την αλλαγή του, ίσως να υπονόμεισε πολύ πιο ουσιαστικά τη μαρξιστική θεώρηση. Η ανίχνευση των «πολλαπλών αιτίων» (κατά Bertrand Russell), στη θέση της αποκλειστικότητας της οικονομικής αιτιότητας, θόλωσε οριστικά την αίσθηση ότι υπάρχει στην ιστορία των κοινωνιών μια νομοτελειακά προκαθοριζόμενη επαναστατική προοπτική.

Εάν κάποτε η κραυγή των ρομαντικών ήταν μονότονη για τα «διδάγματα» της ιστορίας, των θετικιστών για τη γεγονοτολογία, τα συμβάντα, σήμερα αυτό που ακούγεται είναι «η κατανόηση», συχνά σαν να μπορούσε να γίνει νοητή η αποδέσμευσή της από την κριτική και, τελικά, από την πράξη.

και πολλές άλλες: την αποκάλυψη του ρόλου της Εκκλησίας. Ο αντικληρικισμός αποτελεί τον βασικό πόλο συσπείρωσης όχι μόνο στην επιθεώρηση αλλά και σε στοργυλές τράπεζες, ημερίδες, συνέδρια. Μάχες και πόλεμοι δίνονται. Και όμως, η συμπερασματική διατύπωση είναι ψυχρή και λιτή: «Η λαϊκή θρησκευτικότητα και η Εκκλησία έτρεφαν τη λαϊκή δεισιδαιμονία και τρέφονταν από αυτήν». Στην περίπτωση ενός πιστού, χριστιανού-ορθόδοξου, το ίδιο υλικό –τα συγχωροχάρτια– θα ήταν, κυρίαρχα, πλούσια πηγή διείσδυσης στο θρησκευτικό συναίσθημα, στις θρησκευτικές αξίες, που ίσως είναι εξαιρετικά δύσκολο για έναν μη πιστό να προσεγγίσει. Έχουμε, τελικά, ιστοριογραφικό έργο, ιστορική έρευνα, που προέρχεται ταυτόχρονα από άτομο κλειστό στις θρησκευτικές αξίες και από επαγγελματία ιστορικό με έντονες αντιχριστιανικές προκαταλήψεις που δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανέπαφες ούτε τις θεματικές ούτε τις μεθοδολογικές επιλογές.

Σταθήκαμε εκτενέστερα στο σημείο αυτό, γιατί μια προγραμματικά δηλωμένη σιγουριά σε ορισμένες προθέσεις δεν μπορεί παρά να οδηγεί σε κάποια δυσπιστία, ιδιαίτερα αν θα 'θελε να δεχτεί κανείς πως μια κάποια επιστημονική προσέγγιση της ιστορίας δεν μπορεί παρά να είναι και κριτική.

Η αποδυνάμωση κάθε μορφής παραδοσιακής ρητορείας και της ενίοτε συνδεόμενης με αυτήν μυθολογίας αποτελεί το τρίτο σημαντικό κεκτημένο της έκδοσης (παρατήρηση που δεν επηρεάζεται από την εμφάνιση, σε κάποια υψηλή συχνότητα, μιας συγκεκριμένης ορολογίας και ενός λεξιλογίου προσαρμοσμένου στα ελληνικά από την τρέχουσα γαλλική ιστοριογραφία).

Τέταρτο κεκτημένο αποτελεί η φροντίδα, κατά κανόνα, για τη γλώσσα, σπάνιο χαρακτηριστικό για τα ελληνικά επιστημονικά περιοδικά.

Η συγκεκριμένη ανάλυση συγκεκριμένων προβλημάτων και η αποφυγή της κατάχρησης των γενικεύσεων, η πρόθεση για όσο πιο ουδέτερη και αμερόληπτη –χωρίς, δηλαδή, αναγκαστικές απόλυτες ταυτίσεις– αντιμετώπιση της θεματικής, όπως και η διαπιστωμένη εκφραστική, αντιρητορική λιτότητα, συνιστούν ένα τρίπτυχο σπάνιο για τα ελληνικά δεδομένα των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Για τους λόγους αυτούς και μόνο, θα αρκούσε η διαπίστωση πως *Τα Ιστορικά*, πέρα από κάθε αμφιβολία, αποτυπώνουν μια ανανέωση ως προς τη θεματική, τα προβλήματα, τις μεθόδους, τις τεχνικές. Ταυτόχρονα και με δεδομένα και αυτόντο τον άνισο χαρακτήρα των δημοσιεύσεων, είναι μάλλον εξαιρέσεις οι με-

λέτες, τα δοκίμια, οι βιβλιοκριτικές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν προβληματικές: γενικά αντιστρέφεται ο κανόνας που επικρατεί σε άλλες επιθεωρήσεις κοινωνικών επιστημών.

Η έκδοση της επιθεώρησης *Τα Ιστορικά* μπορεί να θεωρηθεί ως πολιτισμικό γεγονός ευρύτερης σημασίας, «rounu que ce dure». Η παιδευτική της αξία εξαρτάται ακριβώς από τη *συνέχεια* και τη *διάρκεια*. Οι έννοιες αυτές βαραίνουν όλο και περισσότερο, σε μια εποχή και σε μια κοινωνία όπου οι περισσότερες γόνιμες προσπάθειες στους τομείς των επιστημών και των τεχνών διανύουν την τροχιά τους σύντομα, μέχρι και αστραπιαία, σαν πυροτεχνήματα ή πεφταστέρια... Γίνεται μάλιστα βασικός όρος, εκ των ων ουκ άνευ, η συνέχιση του εγχειρήματος ενάντια στις ποικίλες επιπτώσεις, διαβρωτικού και διαλυτικού χαρακτήρα, μιας «περιρρέουσας ατμοσφαιρας». Και δεν είναι τόσο οι άμεσες επιθέσεις με άσφαιρα πυρά ούτε οι εσωτερικές τριβές ή και αντιθέσεις που συχνά κυοφορούνται, όταν λειτουργούν μηχανισμοί επιρροών και εξουσίας (τα ερευνητικά προγράμματα και οι άλλες επιστημονικές δραστηριότητες που αναφέρθηκαν) ούτε ακόμα το αίσθημα αυτοϊκανοποίησης και αμοιβαίου θαυμασμού για τα πεπραγμένα, που μπορεί να προδίδουν κάποια σημειώματα, χρονικά και παρουσιάσεις εκδοθέντων πρακτικών συνεδρίων και συμποσίων, ή και η αποδοχή μιας εντεινόμενης συχνότητας αναφορών σε προλόγους και αφιερώσεις – που άλλωστε αποτελεί σύνηθες φαινόμενο στην ιστορία των επιστημών: δυο τρία άτομα να αποκομίζουν όλες τις οφειλές. Είναι η διάχυση και διάλυση που μπορούν να επιφέρουν όλα αυτά μαζί, και μια συνεπαγόμενη χαλάρωση κριτηρίων. Η διάρκεια και η συνέχεια, επομένως, για τη δημιουργία ιστοριογραφικής παράδοσης υψηλών προδιαγραφών, γίνεται στόχος καθ' εαυτόν για την επιτυχία του εγχειρήματος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από τον εκδοτικό οίκο Μέλισσα, που διευθύνεται από τον Γιώργο Ραγιά.
2. Τους: Σπύρο Ασδραχά, Φίλιππο Ηλιού και Βασίλη Παναγιωτόπουλο: σύμφωνα με συνέντευξη του πρώτου (περιοδικό *Διαβάζω*, 1983), τους συνδέουν κοινές πανεπιστημιακές, ιδεολογικές και πολιτιστικές καταβολές (προηγούμενη εφηβική έκδοση στη δεκαετία του '50), που σφυρηλατούνται στη διάρκεια δύο δεκαετιών στο Παρίσι.
3. Στις μελέτες δεν έχει κατ' εξαίρεση προσμετρηθεί το τρισέλιδο του Κίτσου Μακρή για το έργο του Θεόφλου, μια που το σημείωμα αυτό είχε σαφώς τη θέση του στις προσεγγίσεις κι όχι στις μελέτες.

4. Αναφέρομαι στη μελέτη του Φίλιππου Ηλιού *Συγχωροχάρτια*, που από την έκτασή της και μόνο θα μπορούσε να είχε εκδοθεί αυτοτελώς εξαρχής. Στον τομέα των οικονομικών συμπεριφορών θα μπορούσε να ενταχθεί και το άρθρο του Σπ. Ασδραχά για τις νομισματικές προσαρμογές.
5. Μια παρουσίαση πραγματείας του 19ου αιώνα για τις τεχνικές, τις τεχνολογίες και τις συμπεριφορές στην Κωνσταντινούπολη τείνει περισσότερο στις *προσεγγίσεις* παρά στις *μελέτες*.
6. *Ιταλικός φιλελληνισμός* (έκδοση του Ιταλικού Ινστιτούτου), *Η γερμανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα* (δημοσιευμένη γερμανική διατριβή), και *Οι μεσογειακές οικονομίες* (γαλλόφωνη έκδοση των πρακτικών του σχετικού συνεδρίου από το Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε.).
7. Στις εξαιρέσεις, όπου ο χρονικός προσδιορισμός βρίσκεται πριν τον 19ο αιώνα, είναι η μελέτη για τον Σιναίτη Χατζηκυριάκη (1688-1709), σε μεγάλο βαθμό τα χειρόγραφα των Μετεώρων (16ος-18ος αι.), όπως επίσης τα Πρακτικά του Α' Βυζαντινολογικού Συνεδρίου. Στον 20ό αι. εντάσσονται δύο εκδόσεις για τον Μεσοπόλεμο: η μια για τις τράπεζες και την οικονομική κρίση, η άλλη για το φεμινισμό και μία για τη δεκαετία 1940-50 (πρακτικά συνεδρίου).
8. Στις βιβλιοκρισίες έχει ενταχθεί το πρόγραμμα της Εταιρείας Θεάτρου «Σκηνή» για το έργο του Γκολντόνι, *Οι αγρόικοι*, που μάλλον σαν σημείωμα-κριτική θεάτρου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, μια που το ιδιαίτερα φροντισμένο πρόγραμμα χωρίς την εξαιρετη παράσταση θα έμενε μετέωρο. Ακόμη η διατύπωση κάποιων σκέψεων με αφορμή την μετάφραση του βιβλίου του Godelier για τη μετάβαση, ενώ εντάσσεται στις προσεγγίσεις, δεν αφορά τις βιβλιοκρισίες.
9. Ένα κείμενο για την ιστορία της λατρείας του Βάκχου είναι κατ' εξοχήν δοκίμιο βιβλιοκριτικού περιεχομένου, με αφορμή μετάφραση, και η θέση του θα ήταν στις βιβλιοκρισίες.
10. Εξαιρεση αποτελεί σημείωμα για τη γραφή της ιστορίας της επιστήμης (Κ. Κριμπάς) που εμπίπτει όμως σαφώς στην κατηγορία *προσεγγίσεις*, μια που δεν πρόκειται για χρονικό.
11. Με την έννοια «διευρυμένος» 19ος, συνυπολογίζουμε διαδικασίες και φαινόμενα που εκδηλώνονται τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αλλά που ολοκληρώνονται τον 19ο αιώνα.
12. Σε πρόσφατη διερεύνηση του περιοδικού *Annales*, το 1/3 περίπου της ύλης έχει ως σημείο αναφοράς τη Γαλλία.
13. Μήπως εκφράζεται, κατ' αυτό τον τρόπο, μια φυγή προς τα πίσω, μακριά από τις τραυματικές εμπειρίες του παρόντος και τον απόηχο αντίστοιχων καταστάσεων στο άμεσο παρελθόν; Ίσως στοιχεία μιας κάποιας ψυχολογικής ερμηνείας θα μπορούσαν να ανιχνευθούν και στην αποφυγή διαπραγμάτευσης του βραχέος χρόνου, των επιφανειακών αναστατώσεων (χωρίς διέξοδο) και των κραυγαλέων ρήξεων ή ασυνεχειών.
14. Τους διαταγμούς και τις αβεβαιότητες διατυπώνει ευκρινώς στη μελέτη του για τη Βουλγαρία ο Βερον.
15. Βλέπε σχετικά τη διαφωτιστική κριτική του P. Vilar, «Histoire quantitative ou économétrie rétrospective», στο *Histoire en construction*, σσ. 295-313.
16. Μεταξύ άλλων έργων της, *Economic Heresies*.
17. Την ύπαρξη «σχολής» των *Annales*, σε αντιδιαστολή με τον R. Romano που μιλάει για *σχολές*, δέχεται ο Σπύρος Ασδραχάς, που διατύπωνε την αντίληψή του για την ιστορία ως εξής: «Η ιστορία ως επιστήμη νοείται στο ανάπτυγμα που έχει λάβει σήμερα, κυρίως από τη λεγόμενη σχολή των *Annales*, τουλάχιστον ως προς τη θεματολογία της εμβέλει» (*Ζητήματα Ιστορίας*, Θεμέλιο, 1983).
Πιο πρόσφατα, το 1987, ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, σε σειρά τριών διαλέξεων στην Εταιρεία Σπουδών της Σχολής Μωραΐτη, ανέλυσε τις επιδράσεις του F. Braudel και της σχολής των *Annales* στους Έλληνες ιστορικούς, επισημαίνοντας και τις ιδιαίτερες οφειλές του Φίλιππου Ηλιού στον Lucien Febvre. Τις επιρροές αυτές δέχονται πολλοί άλλοι ιστορικοί, ακόμη και με διαφορετικές καταβολές (αγγλική παιδεία), όπως ο Γιώργος Δερτιλής που αναφέρεται στον F. Braudel ως τον «μεγαλύτερο ίσως σύγχρονο ιστορικό» (*Διεπιστημονικότητα και Ιστορία*, Δημοσιευμένα Πρακτικά Συνεδρίου για τη διεπιστημονικότητα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ΕΚΚΕ, 1982, τ. 44-47).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Σχετικά με τη γαλλική ιστοριογραφία, και ιδιαίτερα τη σχολή των *Annales*, βλέπε:
Jacques Le Goff et Pierre Nora (direction), *Faire de l'histoire*, Gallimard, 1974 (3 τόμοι: I. Nouveaux Problèmes, II. Nouvelles Approches, III. Nouveaux Objets). Ιδιαίτερα στον πρώτο τόμο τα δοκίμια των: Michel de Certeau, *L'opération historique*, Paul Veyne, *L'histoire conceptualisante*, και του G. Duby, *Histoire sociale et idéologie des sociétés*.
Ch. -O. Carbonell - G. Livet (éd.), *Au berceau des «Annales»*, 1986. Ιδιαίτερα τη συγκριτική ανάλυση του Alain Corbin, της *Revue Historique* σε σχέση με τα *Annales* (σσ. 105-137).
Jean Glénisson, *L'historiographie française contemporaine, tendances et réalisations. La recherche historique en France de 1940 à 1965*, Paris 1965.
A. Burgière, «Naissance des *Annales*», *Annales, E.S.C.*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1979, σσ. 1344-1359.
Lynn Hunt, «French History in the Last Twenty Years. The Rise and Fall of the *Annales* Paradigm», *Journal of Contemporary History*, vol. 21, 1986, σσ. 209-224.
J. Revel, «Les paradigmes des *Annales*», *Annales, E.S.C.*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1979, σσ. 1360-1376.

Trojan Stoianovitch, *French Historical Method. The «Annales» Paradigm*, Ithaca – New York, Cornell University Press, 1976.

Για τις απόψεις πρωταγωνιστών της σχολής:

M. Bloch, *Apologie pour l'histoire ou le métier d'historien*, A. Colin, Παρίσι 1949.

F. Braudel, *Ecrits sur l'histoire*. Στα ελληνικά, μετάφραση ορισμένων εξ αυτών στο: *Μελέτες για την ιστορία, Μνήμων*, Σειρά: Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας, 1986.

L. Febvre, *Combats pour l'histoire*.

P. Vilar, *Histoire en construction*, Gallimard, 1982.

2. Η αρθρογραφία σχετικά με την ποιοτική αξιολόγηση επιστημονικών επιθεωρήσεων μοιάζει να ανθεί τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Επειδή δεν έχει τύχει να δούμε σχετικές αναφορές, παραπέμπουμε εκτενέστερα τους ενδιαφερόμενους.

A. Σχετικά με την αξιολόγηση οικονομολογικών επιθεωρήσεων, βλέπε:

Bush, Winston C., Hamelman, Paul W. and Taaf, Robert J., «A Quality Index for Economic Journals», *Rev. Econ. Statist.*, Φεβρουάριος 1974, 56 (1), σσ. 123-125.

Coats, A. W., «The Role of Scholarly Journals in the History of Economics: An Essay», *J. Econ. Lit.*, Μάρτιος 1971, 9 (1), σσ. 29-44.

Coe, Robert K. and Weinstock, Irwin, «Editorial Policies of Major Economic Journals», *Quart. Rev. Econ. Bus.*, Χειμώνας 1967, 7 (4), σσ. 37-43.

Eagly, Robert V., «Economics Journals as a Communication Network», *J. Econ. Lit.*, Σεπτέμβριος 1975, 13 (3), σσ. 878-888.

Kagann, Stephen and Leeson, Kenn, W., «Major Journals in Economics: A User Study», *J. Econ. Lit.*, Σεπτέμβριος 1978, σσ. 979-1003.

Liebowitz, S. J. and Palmer, J. P., «Assessing the Relative Impacts of Economics Journals», *J. Econ. Lit.*, Μάρτιος 1984, σσ. 77-88.

Lovell, Mich C., «The Production of Economic Literature: An Interpretation», *J. Econ. Lit.*, Μάρτιος 1973, 11 (1), σσ. 27-55.

Machlup, Fritz, «Publishing Scholarly Books and Journals: Is it Economically Viable?», *J. Polit. Econ.*, Φεβρουάριος 1977, 85 (1), σσ. 217-225.

B. Σχετικά με το χώρο των ψυχολογικών επιθεωρήσεων:

Rushton, J. Philippe and Roediger, Henry L., «An Evaluation of 80 Psychology Journals based on the Science Citation Index», *Amer. Psych.*, Μάιος 1978, 33 (5), σσ. 520-523.

American Psychological Association, «The Use of Scientific Journals by Psychologists and the Readership of Current Journal Articles», στο: *Reports of the American Psychological Association's Project on Scientific Information Exchange in Psychology*, Author, Washington D.C. 1973, σσ. 213-283.

White, Murray J. and White, Geoffrey K., «Cita-

tion Analysis of Psychology Journals», *Amer. Psych.*, Μάιος 1977, 32 (5), σσ. 301-305.

Δ. Στο χώρο των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας:

Case Institute of Technology, «Operations Research Group, Journal Reading by Physicists and Chemists», στο: *An Operations Research Study of the Dissemination and Use of Recorded Scientific Informations*, CIT, Cleveland 1960, σσ. 3-20.

Δ. Γενικότερα:

Garfield, Eugene, (ed), *Social Science Citation Index*, vol. 6, SSCI Journal Citation Reports. Phila., PA: Institute for Scientific Information Inc., 1980.

Voos, H. and Dagaev, Kath. S., «Are All Citations Equal? Or Did We Op Cit Your Idem?», *J. Academic Librarianship*, Ιανουάριος 1976, 6 (1), σσ. 19-21

